

DET PARADOXALA BIBLIOTEKET

**Folkbiblioteken och den fria åsiktsbildningen i ett
osäkert informationsklimat**

Linn Pettersson

Examensarbete (30 högskolepoäng) i biblioteks- och informationsvetenskap för
masterexamen inom ABM-masterprogrammet vid Lunds universitet.

Handledare: Olof Sundin

År: 2021

Title

The paradoxal library - The public libraries and the free formation of opinion in an uncertain information climate

Abstract

Public libraries in Sweden have a statutory task to contribute to a strengthened democracy through the dissemination of knowledge and the free formation of opinion. The latter is often understood as libraries being impartial to their users and collections. New conditions in the information climate have brought new challenges for the free formation of opinion, such as disinformation and polarization. This may also affect how the libraries conduct their work.

This master's thesis explores how public libraries understand the mission of free opinion formation and what challenges they identify in the current information climate. The essay also examines if there's a potential conflict between the libraries' democratic mission and the efforts made. The survey is conducted through a discourse analysis of fourteen policy documents. The analysis is based on Ernesto Laclau and Chantal Mouffe's political discourse theory. The study also uses Chantal Mouffe's theory of agonistic pluralism in the discussion of the result.

The results show that the policy documents contain at least five different discursive understandings when it comes to the role of the library in supporting the free formation of opinion, and that there are several identified challenges in the current information climate which affect this role, including copyright challenges, filter bubbles, polarization and issues related to a decline of trust in public institutions. There is also a challenge that appeared in the political climate surrounding public libraries. The thesis' conclusion is that public libraries in Sweden, by including different discourses, creates an agonistic, interpretable field where different challenges can be met in their own conditions, without causing necessary conflict with the democratic mission. Here I propose media and information literacy, if carried out correctly, as the leading way forward.

Keywords

Public libraries, Information, Disinformation, Fake news, Free speech, Democracy, Free opinion formation, Dissemination of knowledge, Media and information literacy

Innehållsförteckning

Introduktion	5
1.1 Vad menas med fri åsiktsbildning?.....	6
1.2 Vad menas med kunskapsförmedling (i dagens informationsklimat)?.....	7
1.3 Syfte och forskningsfrågor	8
1.5 Begreppsförklaringar	9
1.6 Avgränsningar.....	10
1.7 Disposition.....	10
2. Tidigare forskning	12
2.1 Det neutrala biblioteket.....	12
2.2 Biblioteken och demokratin.....	15
2.3 Biblioteken i ett nytt informations- och medielandskap.....	18
3. Teoretiskt perspektiv	22
3.1 Politisk diskursteori enligt Laclau och Mouffe	22
3.1.1 Identiteter och subjektspositioner.....	24
3.1.2 Antagonism och hegemoni	25
3.2 Mouffes demokratiska paradox och agonistisk pluralism	26
4. Metod och material.....	28
4.1 Pilotstudie	28
4.2 Analys av biblioteksplaner	29
4.3 Bearbetning av material.....	30
4.4 Etiska överväganden och självreflexivitet	32
5. Resultat och analys	34
5.1 Introduktion – Min läsning av dokumenten.....	34
5.2 Folkbiblioteket som utbildare	35
5.2.1 Utmaningar och spänningar för biblioteket som utbildare	36
5.3 Folkbiblioteket som utbud	38
5.3.1 Utmaningar för till biblioteken som utbud	39
5.4 Folkbiblioteket som arena.....	42
5.4.1 Utmaningar för biblioteket som arena	42
5.5 Folkbiblioteket som mötesplats	45
5.5.1 Utmaningar för biblioteket som mötesplats	46
5.6 Folkbiblioteket som stöd	48
5.6.1 Utmaningar mot biblioteket som stöd	49
5.7 Diskussion	51
5.7.1 Källkritik – hot mot fri åsiktsbildning eller nödvändig för den?.....	54
6. Slutsatser och framtida forskning.....	57
6.1. Vad kan biblioteksplanerna säga om hur biblioteken tolkar uppdraget med att främja den fria åsiktsbildningen?.....	57
6.2 Vilka utmaningar i informationsklimatet redogör biblioteksplanerna för i relation till den fria åsiktsbildningen?.....	59
6.3 Vilka konfliktytor och spänningar skapas här i förhållande till det kunskapsfrämjande uppdraget?.....	60
6.4 Avslutande kommentar	61
6.4.1 Förslag till vidare forskning	61

Referenser	63
Empiriskt material	71
Bilaga 1. Mail	72
Mail 1.....	72
Mail 2.....	72
Bilaga 2: Intervjuguide	74

Introduktion

*Och när prinsar och presidenter
ljuger medvetet i kapp
och när dom som skulle säga sanningen
har börjat ta tillbaka det, dom just har sagt
då kommer Lille Gerhard hem till mej
och häver sej på tå
och viskar,
vem i hela världen kan man lita på?*

– Hoola bandoola band

Att biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska arbeta för att stärka demokratin står fastställt i svensk lag. Detta uppdrag är tvådelat och inbegriper att dels verka för fri åsiktsbildning, och dels förmedla kunskap (SFS 2013:801). Folkbiblioteken har traditionellt varit den självklara platsen att komma till för att söka kunskap, där biblioteken genom sitt urval också kunnat agera som en slags kvalitetsförsäkrare eller grindvakt. Detta har också inneburit att samhället har haft en viss kontroll över informationens innehåll. Med internets framväxt har människor fått det enklare att söka information även utanför bibliotekens väggar, vilket har lett till att denna samhällsliga kontroll över informationens innehåll minskat (Sundin 2020, s. 155).

Digitaliseringen har skapat flera positiva möjligheter för åsiktsbildningen, där människor har fått det lättare att utbyta idéer och tankar med varandra. Samtidigt har internet gjort att även vilseledande innehåll haft lättare att spridas. Vissa menar att det idag råder en större oenighet kring grundläggande fakta än tidigare (Kavanaugh & Rich 2018, s. x-xi; Lor 2018, s. 312f). Denna oenighet kopplas samman med flera olika förändringar i informationsklimatet. Tekniska förändringar såsom algoritmstyrda sökmotorer innebär att intressebaserat innehåll premieras framför faktabaserat. Politiska strömningar såsom nyliberalism och individualisering har lett till att ansvaret för informationshämtning alltmer placeras på den enskilde individen (Rivano Eckerdal 2017, s. 1020; Sundin 2020, s. 15). Den ökade spridningen av desinformation har lyfts fram som utgörande ett hot mot demokratin. Mängden av desinformation sägs störa förtroendet för demokratiska institutioner och försvårar för den fria åsiktsbildningen (SOU 2020:56, s. 21). Det finns alltså anledning att tala om ett informationsklimat som i många fall blivit osäkrare.

Från EU-håll har det yrkats på motåtgärder (Europeiska kommissionen 2018). År 2018 tillsatte Regeringen i Sverige en kommitté¹ som del av en nationell satsning för att öka människors motståndskraft mot bland annat desinformation (SOU 2020:56, s. 21). Här har även biblioteken beskrivits som en viktig aktör, bland annat genom sitt arbete med medie- och informationskunnighet (MIK) (Revez & Corujo 2021, s. 2). Men med detta uppdrag kommer också utmaningar. I ett samhällsklimat där själva tolkningen av fakta alltmer blir en åsiktsfråga kan nämligen insatser mot desinformation ses som ett tystande och en censur av just åsikter. I och med presidentvalet i USA 2020 blev en debatt kring detta aktuell, då innehåll som betraktades som missvisande började rödflaggas på plattformen Twitter. Detta ledde sedermera till att dåvarande president Donald Trump blev avstängd från plattformen. Kritiska röster hävdade att detta var en inskränkning i yttranderättsfriheten (jmf Gelber 2021; Shany 2021).

Debatten präglas alltså dels av röster som menar att spridningen av falsk eller vilseledande information i sig är ett hot mot den fria åsiktsbildningen, då de riskerar att underbygga åsikter på något annat än kontrollerade fakta, dels av röster som menar att själva insatserna mot desinformation är ett hot mot den fria åsiktsbildningen, då de censurerar människor på grund av deras åsikter. Mitt i detta polariserade klimat står biblioteken.

1.1 Vad menas med fri åsiktsbildning?

Den fria åsiktsbildningen står inskriven i portalparagrafen i regeringsformens (1974:152) första kapitel. Där benämns den, tillsammans med allmänna val, som utgångspunkten för det svenska folkstyret (Hirschfeldt 2017, s. 72; SFS 1974:152). Den fria åsiktsbildningen har alltså en mycket framträdande roll i svensk konstitution. Den före detta justitiekanslern och hovrättspresidenten i Svea hovrätt Johan Hirschfeldt (2017) har skrivit om bibliotekens demokratifrämjande uppdrag i relation till svensk författning. Han har bland annat lyft bibliotekens uppdrag med att främja den fria åsiktsbildningen. Grundtanken för den svenska demokratin är att den etableras genom att individer är delaktiga i samhällslivet. Denna delaktighet ska uppnås genom ett fritt åsiktsutbyte och diskussioner om gemensamma angelägenheter. För att ett sådant utbyte ska vara meningsfullt krävs att individer har den information och de förutsättningar som krävs för att fatta välgrundade beslut. På så vis ska demokratin befästas (Hirschfeldt 2017, s. 70). Hirschfeldt (2017, s. 70f) menar att bibliotekens demokratiska roll är att understödja ett sådant meningsfullt åsiktsutbyte genom att bidra till välinformerade individer. Hirschfeldt

¹ Denna kommitté har det något omständliga namnet Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet (Det demokratiska samtalet). Kommitténs uppdrag är formulerat som ”att isamverkan med relevanta aktörer arbeta med utåtriktade insatser som ökar människors motståndskraft mot desinformation, propaganda och näthat, t.ex. genom medie- och informationskunnighet (MIK)” (Regeringen 2018).

relaterar också den fria åsiktsbildningen till de positiva opinionsfriheterna: yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet, föreningsfrihet och religionsfrihet (Hirschfeldt 2017, s. 74). Opinionsfriheterna står inskrivna i portalparagrafen och hör därför till den svenska författningens kärnvärden. Yttrandefriheten, som ofta berörs när det kommer till fri åsiktsbildning, innebär en ”frihet att i tal, skrift, eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter eller känslor” (SFS 1974:152) Ur författningssynvinkel ses yttrandefrihet som en förutsättning för den fria åsiktsbildningen men den ska inte förstås som exakt synonym. Enligt regeringsformen får yttrandefriheten begränsas till viss del, men aldrig så att det går över dess ändamål och heller aldrig så att den riskerar utgöra ett hot mot den fria åsiktsbildningen (Hirschfeldt 2017, s. 73).

Enligt statsvetaren Olof Petersson (2014) har den fria åsiktsbildningen i Sverige ofta förståtts utifrån dess funktion för demokratin, och kopplats samman med opinionsbildning inom ramen för den demokratiska processen (Petersson 2014, s. 11). Den fria åsikt som här menas är inte nödvändigtvis ett fritt ”tyckande”, utan snarare ett meningsutbyte som syftar till att bilda åsikter på välgrundad information, så kallad ”upplyst förståelse” (Petersson 2014, s. 25). Den fria åsiktsbildningen är också en tvädelad fråga. Den omfattar både rätten att påverka andra och att påverkas av andra, alltså makten över andras tankar och makten över de egna (Petersson 2014, s. 24f). När det kommer till bibliotekens roll för den fria åsiktsbildningen har uppdraget tolkats som att biblioteken ska inta en opartisk hållning till sina användare och bestånd. I Sverige sker detta inom ramen för objektivitetsprincipen. Denna princip är inskriven i svensk författning och innebär att alla offentliga myndigheter måste agera opartiskt (Hirschfeldt 2017, s. 75). För biblioteken innebär principen att de ska förmedla information men förhålla sig sakliga till den, så att uppfattningen kan formas av användaren själv (jmf Beckman 2020, s. 5). Ibland talas det också om att biblioteken ska vara neutrala (Macdonald & Birdi 2020, s. 334). I *Demokratis skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi* (2019) står det exempelvis: ”Att biblioteken ska bidra till fri åsiktsbildning understryker betydelsen av att de intar *en neutral hållning* i förhållande till den information som tillhandahålls och även i övrig verksamhet understödjer ett fritt meningsutbyte” (Fichtelius, Persson & Enarson 2019, s. 6; Hirschfeldt 2017, s. 70f, min betoning). Huruvida biblioteket någonsin kan vara helt neutralt eller objektivt kan dock ifrågasättas, vilket jag kommer redogöra för under avsnittet Det neutrala biblioteket i kapitlet Tidigare forskning.

1.2 Vad menas med kunskapsförmedling (i dagens informationsklimat)?

”Krigets första offer är sanningen”, är ett citat som florerar i nutida samhällsdebatt (t.ex. Bengtsson 2021; Torén Björling 2021). Talande nog finns det motstridiga uppgifter om citatets ursprung. En enkel internetsökning hittar flera uppgifter om vem som är upphovspersonen. Då vissa hänvisar det till den amerikanska politikern Hiram Johnson, hänvisar andra det till den grekiske dramatikern Aeschylus. Ytterligare några hänvisar till flertalet andra upphovspersoner (quoteresearch 2020). Exemplet illustrerar svårigheterna som kan finnas i det informationsklimat som människor idag navigerar i.

Om den fria åsiktsbildningen är den ena aspekten av bibliotekens demokratifrämjande uppdrag så är kunskapsförmedlingen den andra. Det kunskapsförmedlande uppdraget har traditionellt förstått som att biblioteken ska ge tillgång till litteratur och främja läsning. På senare tid ingår även uppdraget att sprida kunskap om hur informationsteknik kan användas samt öka den digitala kompetensen bland befolkningen³ (SFS 2013:801). I detta arbete har medie- och informationskunnighet (MIK) blivit en viktig aspekt. MIK handlar dels om källkritik, alltså förmågan att kritiskt kunna värdera digitalt innehåll, men också om att stärka människors förmåga till att ta vara på sina grundläggande rättigheter, såsom rätten till åsiktsfrihet och yttrandefrihet (Forsman 2013, s. 22). I artikel 19 i FN:s förklaring av de mänskliga rättigheterna står det att denna rätt innefattar ”att utan ingripande hysa åsikter samt att söka, ta emot och sprida information och idéer med hjälp av alla uttrycksmedier och oberoende av gränser” (Förenade nationerna 1948). Att lära sig hantera digitala hjälpmedel är därför en viktig förutsättning för att människor ska kunna ta till vara på den fria åsiktsbildningen. I detta arbete går kunskapsförmedlingen och den fria åsiktsbildningen hand i hand.

1.3 Syfte och forskningsfrågor

Syftet med denna uppsats är att utveckla fördjupad kunskap om folkbibliotekens stödande av den fria åsiktsbildningen i ljuset av samtidens osäkra informationsklimat. Det görs genom en diskursanalytisk studie av ett urval av biblioteksplaner. Biblioteksplaner är strategiska policydokument för biblioteksverksamhet. En biblioteksplan levererar inga sanningar, men den kan däremot säga något om hur en verksamhet tolkar sitt uppdrag och sin omvärld, vilket kommer redogöras mer för i metodavsnittet. Genom att i analysen identifiera olika konfliktpunkter som finns i bibliotekens demokratiska uppdrag är förhoppningen att ge nya insikter som kan hjälpa biblioteken att förhålla sig till sina uppdrag framöver.

³ Detta har bland annat gjorts genom en nationell satsning vid namn *Digitalt först med användaren i fokus*, som bland annat lett till den webbaserade lärresursen *Digiteket*. <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksutveckling/nationell-biblioteksstrategi/digitalt-forst.html>

Den övergripande forskningsfrågan för denna uppsats handlar om hur folkbiblioteken förstår sin roll för den fria åsiktsbildningen. Därtill har jag formulerat två underfrågor som behandlar de utmaningar för den fria åsiktsbildningen som biblioteken identifierar i och med dagens informationsinfrastruktur, samt de konflikter som kan uppstå med bibliotekens kunskapsförmedlande uppdrag. Genom att analysera ett urval av biblioteksplaner är min avsikt att besvara följande frågor:

- Hur tolkar biblioteken uppdraget med att främja den fria åsiktsbildningen?
- Vilka utmaningar i informationsklimatet redogör biblioteksplanerna för i relation till den fria åsiktsbildningen?
- Vilka konfliktytor och spänningar skapas här i relation till det kunskapsfrämjande uppdraget?

1.5 Begreppsförklaringar

Vanligtvis skiljer forskning på olika former av missvisande innehåll. Detta blir ännu tydligare i engelskan, där man skiljer på *misinformation* och *disinformation*. Claire Wardle och Hossein Derakshan (2017, s. 20) forskar om desinformation och gör följande distinktioner:

- *Missledande information* (misinformation) är information som är oavsiktligt inkorrekt. Det finns alltså inget uppsåt i att vilseleda.
- *Disinformation* (disinformation) är information som är felaktig med ett uppsåt att förleda eller orsaka skada. Här ingår manipulerat innehåll, fabricerat innehåll och innehåll som satts i felaktiga eller missvisande kontexter.
- *Malinformation* är när korrekt information används för att orsaka skada. Här ingår läckor, trakasserier och hatbrott.

Gränsdragningen mellan dessa begrepp är långt ifrån okomplicerad. Till exempel kan det vara svårt att urskilja vad som är medvetet från det som är omedvetet, eller uttyda avsikten bakom ett budskap. En annan term som ofta används i internationella sammanhang och forskning är *fejknyheter* (fake news). En vanlig definition av fejknyheter är nyhetsartiklar och nyhetsinnehåll med medvetet falskt innehåll (Bayer et al. 2019 s. 22f). Det kan också handla om nyheter som inte är medvetet falska, men som däremot inte är byggda på fakta. Det saknas dock entydighet i hur begreppet används, och begreppet anses vara vilseledande då det också har använts av politiska ledare för att avskrika oönskad kritik (Bayer et al 2019, s. 24).

Inom ramen för denna uppsats använder jag termerna *desinformation* och *vilseledande innehåll* som samlingsbegrepp för olika former av desinformation och misinformation. Undantag görs för de fall där det funnits en poäng att särskilja på olika typer, exempelvis i en diskussion om själva innehållet eller i en referens till litteratur som benämner det på ett särskilt vis. Jag kommer också att använda mig av termen *ett osäkert informationsklimat* som ett samlingsbegrepp för olika typer av problematik som omgärdar dagens informationskanaler. Exempel på sådan problematik är att det kan vara svårt att avgöra vem som är avsändare, eller att avgöra vilka intentioner som ligger bakom ett budskap.

1.6 Avgränsningar

Biblioteksplanerna som analyseras i denna uppsats formulerar ofta verksamhetsmål och insatser för folkbiblioteksverksamhet och skolbiblioteksverksamhet gemensamt. Ibland nämns även specialbibliotek. Jag har valt att framförallt fokusera på folkbibliotekens verksamhet i denna uppsats, förutom i de fall då ett initiativ eller uppdrag formuleras för flera sorters bibliotek tillsammans. Jag anser att uppdraget med den fria åsiktsbildningen blir mer tydlig och intressant när det kommer till folkbiblioteket eftersom deras bildande uppdrag baseras på frivilligt deltagande (Sundin 2020, s.156). När det gäller frågor som rör informationsklimatet har jag valt att använda mig av dessa formuleringar även när de stått i relation till exempelvis skolbiblioteksverksamhet. Det gör jag för att jag anser att dessa är del av att förstå de verklighetsförståelser som kommer till uttryck i biblioteksplanerna.

1.7 Disposition

Uppsatsen börjar med en introduktion, där jag också introducerar de demokratiska uppdragen som biblioteken har. När det kommer till den fria åsiktsbildningen redogör jag för den i relation till svensk konstitution. Kunskapsförmedlingen presenterar jag i relation till dagens digitala informationsklimat, där jag också beskriver vad MIK är och hur det används. Därefter fortsätter jag med att formulera uppsatsens syfte och frågeställningar. Jag beskriver även olika begreppsskillnader när det kommer till vilseledande innehåll på nätet och hur jag använder mig av dem i uppsatsen. I kapitlet som följer presenteras tidigare forskning. Kapitlet är indelat i tre avsnitt som behandlar neutralitetsbegreppet i biblioteksverksamhet, demokratiaspekter på bibliotek samt hur bibliotek förhåller sig till förändringar i informationsklimatet. Därefter redogör jag för uppsatsens teoretiska perspektiv. Uppsatsen använder sig av diskursanalys, vilket ska ses som en kombinerad metod och teori. Teori och metod är trots detta uppdelad i två kapitel, där kapitel 3 fokuserar på det teoretiska ramverket för denna uppsats, nämligen Ernesto Laclau och Chantal Mouffes politiska diskursteori och Chantal Mouffes teori om agonistisk pluralism. Jag beskriver också hur jag resonerat kring användningen av

konceptet med identiteter när det kommer till min analys. I kapitel 4 redogör jag för de mer metodologiska bitarna, där jag också går igenom hur materialet har bearbetats, samt etiska aspekter. Därefter följer analysen som också ska ses som en presentation av resultatet. Analysen börjar med en inledning till hur jag tolkar materialet, därefter presenteras resultatet utifrån de olika identiteter som biblioteket antar i syfte till att främja den fria åsiktsbildningen. Under varje identitet presenteras också de utmaningar som planerna redogör för i relation till dessa identiteter. Analysen avslutas med en diskussion om det resultat som framkommit, där jag kopplar an till Chantal Mouffes idéer om agonistisk pluralism. Jag diskuterar också källkritik i förhållande till det demokratiska uppdraget. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning av slutsatser, där jag också presenterar de konflikter eller spänningsytor som går att skönja i materialet. Därefter följer en kortare slutkommentar och förslag på framtida forskning.

2. Tidigare forskning

Här presenterar jag forskning som på olika vis relaterar till min undersökning. I det första avsnittet börjar jag med en introduktion till varför det är relevant att diskutera begreppet med neutralitet i relation till den fria åsiktsbildningen. Därefter redogör jag för forskning kring neutralitet. Jag redogör också för forskning som fokuserat på den fria åsiktsbildningen ur en bibliotekskontext. I det andra avsnittet börjar jag också med en introduktion till den förståelse av demokrati och medborgarskap som kommer vara närvarande i denna uppsats, och presenterar också aktuell bibliotek- och informationsvetenskaplig forskning kring demokrati. I det sista avsnittet fokuserar jag istället på forskning kring hur biblioteksverksamhet påverkas av olika aspekter av digitalisering.

2.1 Det neutrala biblioteket

Att biblioteken ska inta en opartisk hållning till sin verksamhet har framförts i olika JK- och JO-beslut, och också definierats i nationella strategier som exempelvis *Demokratiens skattkammare: förslag till ny biblioteksstrategi* (Fichtelius, Persson & Enarsson 2019, s.6; Hirschfeldt 2017, s. 75f; Justitieombudsmannen 2017). Detta görs i enlighet med den så kallade objektivitetsprincipen. Den står inskriven i regeringsformen (SFS 1974:152) 1 kap § 9 och omfattar alla offentliga förvaltningsmyndigheter. Den innebär ”att bibliotek och dess anställda ska iaktta saklighet och opartiskhet samt handla fritt från godtycke och inte särbehandla någon utan laga stöd” (Hirschfeldt 2017, s. 75). Biblioteken ska, med andra ord, vara opartiska förutom i de fall där särbehandling står inskriven i lagen, såsom i fallet där bibliotekslagen uttrycker att biblioteken ska ge särskild uppmärksamhet åt prioriterade grupper (Hirschfeldt 2017, s. 76; SFS 2013:801). Denna saklighet innebär att biblioteken inte kan neka litteratur på åsiktsgrunder, men däremot på brister i exempelvis vetenskaplig kvalitet (Hirschfeldt 2017, s. 77). Ibland talas det också om att biblioteken ska vara neutrala. Det uttrycks bland annat i den internationella biblioteksorganisationen International Federation of Library Associations and Institutions (IFLAs)⁴ etikkodex. I den står det att bibliotekarier är ålagda (strictly committed) att iaktta neutralitet och opartiskhet i förhållande till sina användare och i sin service (IFLA 2016). Idén med neutralitet stammar ur en liberal idétradition och syftar till individens rättighet att fritt kunna välja mellan olika alternativ (Macdonald & Birdi 2020, s. 334). Nora Schmidt (2020) skriver att neutralitet har framställts som ett ideal eller kärnvärde för biblioteken ända sedan yrkets framväxt (Schmidt 2020, s. 274). Johan Sundeen och Roger Blomgren

⁴ International Federation of Library Associations and Institutions grundades 1927 som en paraplyorganisation för olika institutioner och personer som arbetar inom biblioteksverksamhet. <https://www.ifla.org/about>

använder sig av begreppet *neutralitetsprincipen*, vars kärna de förklarar såhär: "[n]eutralitetsprincipen ska säkerställa att alla användare behandlas likvärdigt och att beslut fattas utifrån gällande regelverk, och inte på basis av beslutsfattarens personliga preferenser" (Sundeen & Blomgren 2020, s. 161). Men idén om bibliotekens neutralitet har ifrågasatts. Kritiker frågar sig både om bibliotekarier kan vara helt neutrala och huruvida de ens bör sträva efter att vara det (Jaeger, Gorham, Bertot & Sarin 2013, s. 369-373; Schmidt 2020, s. 278). Denna kritik har aktualiserats inte minst genom närvaron av bland annat partiet Sverigedemokraterna och andra extremistiska och antidemokratiska krafter inom svensk politik. Dilemmat kan sammanfattas såhär: om biblioteket ska vara öppet för alla, kan man då bjuda in de som inte vill att alla ska vara välkomna? (jmf Fister 2017)

En aspekt av bibliotekens neutralitet handlar om hur bestånden ska skötas. Här går bibliotek ofta en hårfin balansgång mellan urval och censur (Schmidt 2020, s. 275). Lester Asheim (1953) var tidig med att diskutera frågan. Att göra ett urval är nödvändigt för bibliotekens verksamhet, då inget bibliotek har utrymme och resurser nog att rymma allt. Skillnaden mellan urval och censur är att urvalet sker på positiva grunder, som handlar om att behålla det som är bra, medan censuren handlar om att förbjuda det som är dåligt (Asheim 1953; Schmidt 2020, s. 275). När man talar om neutralitet här brukar det ofta handla om att detta urval kan, och ska, göras på ett objektivt sätt. Kritik mot denna idé av neutralitet handlar ofta om att allting, även all form av styrning, ingår i en social kontext och därför inte kan vara neutralt (Macdonald & Birdi 2020, s. 335). Michelle Gohr (2017) menar att genom att framställa biblioteket som neutralt befästs den vita maktordning som biblioteket är uppbyggd kring (Gohr 2017, s. 44). Detta eftersom vita perspektiv ofta framställs som rationella och neutrala (Ibid.). Meredith Farkas (2020) skriver att det finns en idé om att bibliotekens neutralitet ska gynna yttrandefrihet, men att detta inte stämmer, då ett neutralt förhållningssätt snarare gynnar de grupper som redan besitter makt. Farkas menar att marginaliserade grupper inte är lika trygga med att uttrycka sig och sina idéer och att ett neutralt förhållningssätt därför snarare blir ett maktbegränsande förhållningssätt, där neutralitet gynnar en redan etablerad ordning där tystade fortsätter tystas och talande fortsätter tala (Farkas 2020, s. 48). Farkas beskriver det som att yttrandefrihet inte kan uppnås i ett redan ojämlikt samhälle, och att det inte räcker med att tillåta allas röster att göra sig hörda. Snarare bör biblioteket utforska hur de bäst kan stötta de röster som inte redan hörs (Farkas 2020). I denna förståelse gäller det för biblioteken att istället förhålla sig medvetna till sina samlingar och dess redan existerande partiskhet, för att kunna balansera ut den (Macdonald & Birdi 2020, s. 338). Frågan har också diskuterats flitigt i svensk kontext. Under 1960- och 1970-talen lyftes kritik mot bibliotekens hävdade neutralitet. Sundeen och Blomgren (2020) menar att denna kritik grundade sig i att biblioteken i sin neutralitetssträvan snarare spelade makten i händerna och efterlevde vad som då beskrevs som en borgerlig världsordning (Sundeen &

Blomgren 2020, s. 161). Istället förväntades biblioteken finnas till för marginaliserade grupper (Hedemark 2009, s. 53; Sundeen & Blomgren 2020, s. 143).

En annan kritik mot neutralitetsbegreppet handlar om att bibliotekarierna i sin dagliga praktik aldrig är neutrala. Deras rekommendationer baseras alltid på redan befintliga uppfattningar. Detta togs upp redan av Asheim (1953), som menar att de aspekter som utgör bibliotekens förmodade objektivitet alltid är uppbyggda kring olika högst subjektiva kriterier, såsom vad bibliotekarien tror att användaren vill ha eller behöver. Därför kan urval (och censur) aldrig vara objektivt (Asheim 1953; Doyle 2002, s. 19). Schmidt (2020) skriver, med hjälp av Foskett (1962), om vad hon benämner som *aktiv neutralitet*. Med aktiv neutralitet avses att som bibliotekarie inta en professionell hållning i samtalet med användaren. Denna hållning ska ta avstånd från de förutfattade meningar som kan finnas i den egna individen. Bibliotekarien ska istället sträva efter att bli användarens förlängda arm (Foskett 1962 i Schmidt 2020, s. 275f). Aktiv neutralitet är tänkt att motverka att biblioteksverksamhet styrs av personlig, subjektiv påverkan, även om den inte kan motverka de förutfattade meningar som ryms i samhället eller i bestånden. En invändning mot detta förhållningssätt är att en subjektiv hållning också kan användas till samhällets fördel, exempelvis genom att stötta olika medborgerliga rörelser, eller kontra dominerande kultur. Om bibliotekarier arbetar utifrån personliga värderingar kan detta motverka marginalisering (Jaeger et al. 2013, s. 371; Macdonald & Birdi 2020, s. 337f; Schmidt 2020, s. 281). Schmidt skiljer på tre olika förståelser av neutralitet. *Passiv neutralitet* tar framförallt hänsyn till användarens önsknings. *Aktiv neutralitet* handlar om att välja ut ett balanserat bestånd utifrån en initial övervägning av den tillgängliga informationen. *Kulturellt ödmjuk neutralitet* handlar om att erkänna att biblioteken bidrar till att reproducera en kulturell och kunskapsmässig obalans och att använda denna förståelse för att på bästa sätt motverka social orättvisa (Schmidt 2020, s. 281).

Stephen Macdonald och Briony Birdi (2020) har undersökt hur bibliotekarier förhåller sig till neutralitet i praktiken. Deras undersökning visar att bibliotekarier kan skifta i förhållningssätt, beroende på de frågor som de får och den situation de ställs inför (Macdonald & Birdi 2020, s. 348). Undersökningen är intressant eftersom det visar att neutralitet (eller opartiskhet) inte är ett entydigt begrepp utan snarare ett flytande, och att det kan praktiseras på olika sätt av samma person. Deras undersökning visar också att neutralitet inte heller betraktas som ett kärnvärde av alla bibliotekarier (Macdonald & Birdi 2020, s. 347). I studien uttryckte flera bibliotekarier tvärtom en ambivalent hållning till neutralitet. Macdonald och Birdi menar att denna ambivalenta hållning ofta saknas i litteratur kring ämnet (Macdonald & Birdi 2020, s. 347). Macdonald och Birdi menar därför att det kan finnas en vits med att inte ta en för- eller motposition mot neutralitet som begrepp,

utan snarare låta begreppet existera i sin tvetydighet, för att på så vis möjliggöra en flytande hållning med utrymme för olika innebörder (Ibid.).

Biblioteks- och informationsvetaren Jockum Beckman har i sin masteruppsats *Bildning och/eller fria åsiktsbildning?* (2020) undersökt hur svenska folkbibliotek förhåller sig till inköp av pseudovetenskaplig litteratur, och huruvida det finns en konflikt mellan objektivitetsprincipen och det kunskapsförmedlande uppdraget. Beckman intresserar sig för på vilket sätt en sådan konflikt kan få konsekvenser för den fria åsiktsbildningen. Beckman definierar i bibliotekens fall den fria åsiktsbildningen som rätten till att få tillgång till information för att forma en väl grundad uppfattning i en fråga (Beckman 2020, s. 5). Beckmans studie visar bland annat att det i många fall kan vara svårt för bibliotekarierna att avgöra vad som är att betrakta som en vetenskaplig sanning (Beckman 2020, s. 56). I dessa fall bör det, enligt bibliotekarierna som Beckman intervjuade, ges utrymme för olika perspektiv (Ibid). Beckmans undersökning visar också att intresset hos allmänheten framstår som den viktigaste grunden för om ett facklitterärt verk köps in eller inte, och tar även upp att pseudovetenskaplig litteratur kan läsas av människor som inte nödvändigtvis tror på det som sägs. De kan istället vilja använda sig av litteraturen i andra syften. Att neka litteratur på grunder som att den är pseudovetenskaplig skulle här också kunna gå emot det kunskapsförmedlande uppdraget (Beckman 2020, s. 58f). Beckmans uppsats visar också att uppdraget med den fria åsiktsbildningen ofta prioriterades framför det kunskapsförmedlande. Denna prioritering förklaras med att bibliotekarierna i fråga ofta värderar principen om öppenhet som (mer) viktig för demokratin, men också för att om denna princip etableras så kan det också skydda från censur i framtida, hypotetiskt auktoritära regimer (Beckman 2020, s. 59). Beckman använder sig av paradigmteori, och menar att i ett nytt paradigm kan kunskapsläget och konsensus komma att förändras, och att det därför finns skäl att även i nuvarande paradigm se till att det finns utrymme för en öppen debatt (Beckman 2020, s. 59f). Min uppsats undersöker samma konflikt som Beckman tittar på, men med ett fokus på det digitala klimatet.

2.2 Biblioteken och demokratin

Som nämnts i inledningen finns det två aspekter av bibliotekens demokratifrämjande arbete: dels den fria åsiktsbildningen och dels det kunskapsförmedlande arbetet. Bibliotekens roll för demokratin kan förstås genom deras roll som informationsförmedlare, och därmed den roll som information har i medborgarnas olika uppfattningar, beslut och ageranden (Budd 2015, s. 13; Rivano Eckerdal 2017, s. 1013). Men demokrati är långt ifrån ett entydigt begrepp. I det följande avsnittet ska jag redogöra för forskning kring demokrati och biblioteksverksamhet som är av betydelse för denna uppsats. Chantal Mouffe (2000) skiljer på två betydelser av begreppet demokrati. Dels demokrati som en princip – principen kring folklig suveränitet – och dels som det symboliska ramverk

inom vilket demokrati utövas, det vill säga de institutioner som upprätthåller demokratin (Mouffe 2000, s. 2). I den sistnämnda principen ingår lagar, strukturer för politisk påverkan, allmänna val och så vidare. I en västlig kontext stammar detta ramverk ur två idétraditioner. Å ena sidan idétraditionen som fokuserar på individens frihet, mänskliga rättigheter och lagen. Å andra sidan en tradition som fokuserar på jämlikhetsaspekter, rättvisa, samt relationen mellan styrande och styrda (Budd 2015, s. 11-20; Hirschfeldt 2017, s. 68; Mouffe 2000, s. 2f; Rivano Eckerdal 2017, s. 1012). Förenklat går det här att skilja på traditionen med frihet och traditionen med rättvisa, även om dessa traditioner går att dela upp i flera kategorier (jmf Budd 2015, s. 11-20). I politisk filosofi används ibland också uttrycken *equality of opportunity*⁵ (jämlika möjligheter) och *equality of outcome* (jämlika resultat), vilket jag tycker är illustrativa termer för att beskriva skillnaden i tankesätt (se t ex Phillips 2004). Att demokratins ramverk baseras på båda dessa traditioner innebär en slags spänning häremellan, det som Chantal Mouffe kallar för ”den demokratiska paradoxen” (Mouffe 2000, s. 2; se avsnitt 3.2 Mouffes demokratiska paradox och agonistisk pluralism). Denna paradox blir framträdande vid tillfällen där olika principer krockar. I en bibliotekskontext syns denna paradox i de fall där den demokratiska principen med yttrandefrihet krockar med den demokratiska principen om allas lika värde.

Peter Dahlgren är professor i medie- och kommunikationsvetenskap och har skrivit om politiskt engagemang ur en mediekontext. I boken *Media and political Engagement – citizens, communication and democracy* (2009) redogör Dahlgren för tre idétraditioner när det kommer till medborgarens funktion i demokratin: *liberalism*, *kommunitarism* och *republikanism* (Dahlgren 2009, s. 65-68). I den liberala idétraditionen betonas individens rättigheter, och här har staten en underordnad roll i att säkra individers frihet och se till så att medborgare inte till exempel orsakar skada på varandra. Medborgare bedriver sina politiska intressen genom att fatta välinformerade beslut (Dahlgren 2009, s. 65). De andra traditionerna kan ses som utmanare till den liberala, där den kommunitaristiska motsätter sig liberalismens fokus på individen, och istället betonar olika gruppgemenskaper och civilsamhället som drivkraft för demokratin. Republikanismen lyfter, liksom liberalismen, individens rättigheter, men uttrycker också idéer om att civilt engagemang måste formas utifrån gemenskaper (Dahlgren 2009, s. 66). I denna tradition blir lagen central. Lagen är till för att reglera samhället på ett sätt som är till för allas bästa. Här har individen också en slags skyldighet gentemot staten att delta i olika aktiviteter, vilket också anses bidra till att individers personliga utveckling (Dahlgren 2009, s. 67).

Johanna Rivano Eckerdal har skrivit om hur olika medborgar- och demokratiförståelser påverkar hur *informationskunnighet* (information literacy) kan

⁵ Christopher Guder (2010) använder sig också av begreppet *opportunity of access* i bibliotekssammanhang (Guder 2010).

förstås. Rivano Eckerdal fokuserar på två aspekter av demokrati: en liberal demokratiförståelse och en som hon benämner som radikal demokratiförståelse (Rivano Eckerdal 2017, s. 1012). En liberal demokratiförståelse utgår från individen och individens frihet, utifrån tankar om ett slags inneboende människovärde (Hirschfeldt 2017, s. 68; Rivano Eckerdal 2017, s. 1013). Medborgaren har olika rättigheter och skyldigheter gentemot staten, såsom att betala skatt eller delta i nationella val. Medborgarna kan ses som en slags konsument av statens olika tjänster. De utför sina plikter och åtnjuter därav sina rättigheter. I detta perspektiv ligger det på medborgarens eget ansvar att fatta välinformerade, rationella beslut. Det ligger också på medborgaren att själv känna till sina rättigheter och skyldigheter. Informationskunnighet blir här en slags individuell förmåga som individen kan tillägna sig (Dahlgren 2009, s. 65; Rivano Eckerdal 2017, s. 1022). I en radikal demokratiförståelse förstås medborgarna som en heterogen grupp. Samhället karaktäriseras av mångfald och olikheter, där det också finns obalanser mellan vilka som har tillgång till resurser. I den radikala förståelsen agerar medborgare för att bidra till det gemensamma goda, men är medvetna om de olikheter som finns mellan olika individer och olika sociala grupper (Rivano Eckerdal 2017, s. 1025). Här förstås demokrati som en ständigt pågående process av konflikter (Dahlgren 2009, s. 67; Rivano Eckerdal 2017, s. 1013). När det kommer till informationskunnighet utifrån en radikal demokratiförståelse åsyftas här istället användningen av information inom ramen för denna process, alltså i de praktiker där medborgare agerar i dialog med varandra (Rivano Eckerdal 2017, s. 1025). Här spelar den egna identiteten roll för exempelvis förståelsen av information, samt vilka konflikter som uppstår. Liksom många västliga stater har Sverige påverkats av nyliberala strömningar under de senaste trettio åren (Rivano Eckerdal, 2017, s. 1021). Detta har också fått effekter på bibliotekens verksamhet där en alltmer liberal demokratiförståelse fått företräde. Detta har inneburit att ansvaret för att vara informerad alltmer placeras på individen. Att vara en god medborgare blir här att själv ta ansvar för att fatta välinformerade beslut (Rivano Eckerdal 2017, s. 1020). Ett sådant synsätt får också konsekvenser för hur informationsförmedlande arbete bedrivs och kan skönjas i att biblioteken gått från att ha en fostrande och stöttande roll till att ha blivit mer användartillvända (Frenander 2012, s. 71f).

Lisa Olsson Dahlquist har i sin doktorsavhandling *Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekens demokratiska uppdrag i en digital samtid* (2019) utforskat hur biblioteken påverkas av olika förändringar i relation till digitalisering. Olsson Dahlquist intresserar sig för den demokratiska aspekten av bibliotekens digitala verksamhet, och avhandlingen visar att denna verksamhet möjliggör för både grupper och för individer att utöva ett slags demokratiskt medborgarskap (Olsson Dahlquist 2019, s. 206). Med medborgarskap menas här att individer får verktyg som gör att de kan delta i samhället men också agera som politiska subjekt. Som exempel nämner Olsson Dahlquist flyktingkrisen i Sverige 2015. Bibliotek agerade

då genom olika aktioner, som föreläsningar och riktad verksamhet, för ett öppet och inkluderande samhällsklimat (Olsson Dahlquist 2019, s. 207). Olsson Dahlquist berör också olika konflikter som påverkar bibliotekens demokratiska verksamhet, något som relaterar till min forskning. Dessa konflikter rör framförallt olika gränsdragningar där besökare dels har olika krav och förväntningar på verksamheten, men också de fall där biblioteket som ett öppet och tillåtande rum för åsikter riskerar att kollidera med bibliotekets demokratifrämjande verksamhet (Olsson Dahlquist 2019, s. 208). Olsson Dahlquist förespråkar en utökad diskussion om biblioteksetik, där bibliotekarier tillsammans för en kontinuerlig dialog kring olika demokratiaspekter av sin verksamhet. Olsson Dahlquist menar att demokrati bör ses som en process. Det handlar inte om att leverera några definitiva svar, utan snarare om att tillåta ett pluralistiskt synsätt att verka i biblioteksrummet. På detta sätt kan biblioteket vara ett rum där olika demokratiorienterade verksamheter kan få ta plats samtidigt (Olsson Dahlquist 2019, s. 209). Olsson Dahlquist lyfter också att biblioteket, genom att erbjuda stöd och vägledning i exempelvis digitala och informationsrelaterade frågor, kan erbjuda ett alternativ till annan samhällsutveckling, där det personliga mötet med offentliga företrädare blir alltmer sällsynt. På detta vis kan biblioteken också agera som en slags brobyggare mellan offentligheten och allmänheten, och på så vis bidra till ett stärkt förtroende häremellan (Olsson Dahlquist 2019, s. 213).

2.3 Biblioteken i ett nytt informations- och medielandskap

I ett mediaklimat där materialet alltmer går från tryckt till digitalt har medie- och informationskunnighet (MIK) blivit en allt viktigare del också av de svenska bibliotekens kunskapsförmedlande och demokratifrämjande uppdrag (Rivano Eckerdal & Sundin 2014, s. 4). MIK handlar om att erövra färdigheter och förhållningssätt för att kunna navigera som självständiga subjekt i det digitala medielandskapet, exempelvis genom källkritik. Men MIK kan också handla om en förståelse för den digitala miljön ur ett kulturellt perspektiv (Olsson Dahlquist 2019, s. 56)

Sociala mediers inflytande på informationsförmedlingen har påverkat hur information konsumeras. Plattformar som Facebook och Twitter är nu självklara delar av vår informationsinfrastruktur. Kännetecknande för en infrastruktur är att den ofta inte märks förrän något i den inte fungerar, exempelvis när den presenterar innehåll på ett sätt som inte efterlever våra förväntningar (Sundin & Haider 2019, s. 143). Om en infrastruktur ”fungerar” blir den osynlig, vilket också inger känslan av att infrastrukturen är naturlig eller neutral. Detta är dock vilseledande eftersom alla plattformar modererar innehåll, vilket också är nödvändigt för att kunna sortera i den växande informationsmängden och göra materialet överskådligt (Gillespie 2018, s. 5). Det innebär att ingen plattform kan sägas presentera innehåll helt

neutralt. Algoritmerna som styr urvalet på digitala plattformar eller sökmotorer är dessutom kulturellt kodade. De ingår i en kulturell kontext som kommer presentera innehållet baserat på en redan befintlig kulturell förståelse (Haider & Sundin 2017, s. 9f). Det är också vanligt att urvalet som plattformar presenterar baseras på användares tidigare interaktioner, vilket ger skäl att prata om en slags rundgångseffekt, eller *filterbubblor*. En del benämner denna effekt som en *fragmentisering* av information, där människor riskerar att bara se de fragment av information som passar in i deras redan befintliga världsbild. Om detta har någon effekt på människors kunskapsinhämtning är omtvistat. Brent Kitchens, Stephen Johnson & Peter Gray (2020) menar att plattformar både kan bredda och minska perspektiv, allt beroende hur de är uppbyggda (Kitchens, Johnson & Gray 2020, s. 1642). De lyfter att Facebook tillhör en av de plattformar som i deras studie starkast gör att nyheter konsumeras utifrån social tillhörighet, medan Twitter och Reddit visar mindre sådana tendenser (Kitchens, Johnson & Gray 2020, s. 1641)

Olof Sundin och Jutta Haider har forskat kring människor informationssökning och källkritik under flera år. I boken *Invisible Search and Online Search Engines: the ubiquity of search in everyday life* (2019) visar de hur informationssökning alltmer tagit sig in som en osynlig del i människors vardagsliv (Haider & Sundin 2019, s. 142). De visar även hur infrastrukturen för människors informationsintag alltmer utelämnas åt exempelvis Googles eller Youtubes algoritmer. Det sker ofta oreflekterat tills någon form av dissonans uppstår, exempelvis i fall där presentationen av innehåll upplevts som vinklat (Haider & Sundin 2019, s. 143). Haider och Sundin har därför lyft att det inte räcker med att lära ut enbart ett källkritiskt förhållningssätt, utan också ett sökkritiskt, med vilket avses en kritisk medvetenhet kring hur sökmotorer och sociala medier presenterar innehåll (Sundin & Haider 2018, s. 60). Därtill har de lyft vikten av att källkritik kompletteras med *källtillit*, då ett enbart kritiskt förhållningssätt också kan få negativa konsekvenser för det demokratiska samtalet (Haider & Sundin 2020, s. 12; Sundin och Haider 2018, s. 61).

Presidentvalet i USA år 2016 följdes av en oro för missvisande innehåll på nätet och vilka effekter dessa kunde få för demokratin. Detta följdes av en våg av forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap som intresserade sig för fenomenet (Revez & Corajo 2021, s. 1). Vilka effekter detta missvisande innehåll kan få har inte minst blivit tydligt genom den, i skrivande stund pågående, coronapandemin. Ett exempel är Salman Bin Naeem och Rubina Bhatti (2020) som i artikeln "The Covid-19 'infodemic': a new front for information professionals" beskriver de hur den enorma mängden av information kring covid-19 har gjort det svårt för människor att skilja mellan opålitlig och evidensbaserad information (Naeem & Bhatti 2020, s. 234). För bibliotekarier i USA har bekämpningen av desinformation därför blivit en stor del av kampen mot pandemin (Naeem & Bhatti 2020, s. 234). I artikeln "Amplify your impact: Marketing libraries in an era of 'fake

news” skriver Nicole Eva och Erin Shea (2018) att biblioteksinstitutioner rentav har använt sig av spridningen av vilseledande information som en slags PR-möjlighet. Spridningen har nämligen erbjudit en möjlighet för bibliotek att marknadsföra sig som nödvändiga kunskaps- och demokratiinstitutioner, samt som ”the original fact-checkers” (Eva & Shea 2018, s. 170f). Jorge Revez och Luis Corojo har i artikeln ”Librarians against fake news: a systematic literature review of library practices” (2021) studerat hur debatten kring vilseledande innehåll på nätet ser ut inom biblioteks- och informationsvetenskaplig forskning idag. Artikeln visar att bibliotekens strategier gentemot vilseledande innehåll som fejknyheter kan delas in i två kategorier: dels i mer praktiskt fokuserade strategier och dels strategier som syftar till att utveckla ett kritiskt tänkande (Revez & Corojo 2021, s. 3). Framförallt visar deras forskning att det är mer gynnsamt att arbeta med granskning av källor än att stämpla innehåll som falskt eller inte (Ibid). Att det skulle förhålla sig på detta vis framstår som rimligt, med tanke på att det förstnämnda alternativet inte heller går i konflikt med andra principer som bibliotek arbetar utefter, som att förhålla sig objektiva eller stå fria från censur. Revez och Corojo visar att biblioteken på många håll ställt sig i frontlinjen i kampen mot fake news, men att det saknas forskning som bevisar att metoderna som används faktiskt har resultat (Revez & Corojo 2021, s. 8).

Peter Johan Lor ger i artikeln ”Democracy, information, and libraries in a time of post-truth discourse” (2018) perspektiv på hur fenomenet med ”post-sannings-eran” (post-truth era) ska förstås. Post-sannings-eran är ett begrepp som ofta används för att beskriva olika tendenser i samhällsklimatet där fakta förskjutits till att alltmer handla om åsikt. Lor menar att människans behov av gruppidentifikation har blivit överhängande för vilken information vi väljer att sätta vår tillit till. Det handlar alltså inte nödvändigtvis om att en individ inte har tillgång till eller förstår den korrekta informationen, utan snarare att personen väljer att identifiera sig med en grupp som tycker på ett visst vis, som i fallet med bibeltrogna som förnekar evolutionen (Lor 2018, s. 312). Lor menar att biblioteken ofta har en utdaterad bild av vad som får en person att skapa en välgrundad uppfattning om något. En sådan uppfattning är exempelvis att en person har tillgång till många källor så kommer hen också att fatta ett välgrundat beslut, något som i dagens informationsöverflöd inte längre kan anses stämma (Lor 2018, s. 314). Slutligen lyfter Lor att problemet först och främst inte handlar om information, utan snarare om sociala aspekter, hur människor bygger upp sina uppfattningar kring något och hur detta formar deras beteende. Hur biblioteken förstår information och informationens roll för demokrati ställs här på sin spets (Lor 2018, s. 317). En aspekt av Lors artikel som är särskilt intressant är att bibliotekets funktion som ett tryggt rum fått en extra stor innebörd i dagens samhälle. Här blir biblioteken attraktiv plats just genom sin öppenhet, som erbjuder både en plats för reflektion, eftertanke och rationalitet, men också möten mellan olika perspektiv (Lor 2018, s. 317).

Det finns också forskning som ställer sig frågande till om biblioteken verkligen har en roll att spela när det kommer till fenomenet med desinformation. Matthew Sullivan har i tre artiklar undersökt bibliotekens roll när det kommer till att bemöta fejknyheter (fake news) på nätet. I ”Libraries and Fake news: What’s the problem? What’s the plan?” (2019a) och ”Why librarians can’t fight fake news” (2019b) undersöker Sullivan vad, som han menar, är det egentliga problemet med fejknyheter och på vilket sätt som bibliotek kan bemöta det. Sullivan menar att det ofta påstås att bibliotekarier har en viktig roll att spela här, ofta utifrån argumentet att bibliotekarier kan ses som en slags grindvakt som traditionellt har kunnat säkra kvaliteten i informationskällor (Sullivan 2019a, s. 96f). Sullivan ifrågasätter detta påstående, bland annat då själva innehållet i bestånden sällan granskas av bibliotekarierna själva utan utlokaliseras till andra aktörer (Sullivan 2019a, s. 97). Ett dilemma för biblioteken när det kommer till att bekämpa fejknyheter är den spänning som uppstår mellan två av bibliotekens kärnuppdrag: dels arbetet med att ge fri åtkomst till information och dels den utväljande och kvalitetssäkrande delen av bibliotekens arbete (Sullivan 2019b, s. 1149). Slutligen frågar sig Sullivan om problemet egentligen handlar om att identifiera falsk information, eller om problemet är mer djupgående. Sullivan menar att det kanske snarare är ett resultat av en polariseringsprocess (Sullivan 2019a, s. 106). I artikeln ”Leveraging library trust to combat misinformation on social media” (2019c) undersöker Sullivan slutligen om biblioteket som en institution med högt förtroende kan överföra detta förtroende till sitt urval av källor. Sullivan använder sig av kvantitativ metod för att studera vilken effekt så kallade ”rättelser” av desinformation på social media kan få när den genomförs från bibliotekshåll, och huruvida tilliten till biblioteken påverkades. Experimentet visade att rättelser från bibliotek hade ingen eller rentav en negativ effekt på deltagarnas uppfattningar (Sullivan 2019c, s. 5-9). Detta väcker intressanta frågor som vad tilliten till biblioteken baseras på. En fråga som väcks handlar om förtroendet för dem i att göra detta urval, eller om förtroendet snarare ligger i biblioteken som just en upplevd neutral institution ”för alla”. Annan forskning har insinuerat att de som visar högst förtroende för biblioteken också är de som till stor del delar bibliotekens värderingar (Eriksson & Michnik 2019, s. 318).

3. Teoretiskt perspektiv

I detta kapitel redogör jag för de teoretiska utgångspunkterna i uppsatsen. Jag utgår från diskursteori som den beskrivs av Ernesto Laclau och Chantal Mouffe i *Hegemonin och den socialistiska strategin* (2008). Teorin kallas även för politisk diskursteori. Här har Marianne Winther-Jørgensen och Louise Phillips bok *Discourse analysis as Theory and Method* (2002) varit behjälplig då den sammanfattar Laclau och Mouffes teori på ett konkret och sakligt sätt, samt även redogör för de teoretiska grundvalarna till teorin. Jag lutar mig också mot Chantal Mouffes teori om agonistisk pluralism som underlag för uppsatsens slutdiskussion. Att valet föll på Laclau och Mouffes diskursteori var inte självklart, men motiverades med användningen av Mouffe (2000) vars idéer om agonistisk pluralism vidareutvecklar de teoretiska grunder som Laclau och Mouffes formulerar (Mouffe 2000, s. xi). Laclau och Mouffe intresserar sig också för politisk kamp, vilket lämpar sig väl för denna uppsats då jag fokuserar på konflikter mellan olika delar av bibliotekens uppdrag (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 6).

3.1 Politisk diskursteori enligt Laclau och Mouffe

Laclau och Mouffes diskursteori hämtar sin grund från både strukturalistisk och marxistisk teori, där den förstnämnda ger en grund för hur mening kan förstås, och den andra för hur det sociala kan förstås (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 27). Laclau och Mouffe förstår diskurs som ”ett mer eller mindre koherent (d.v.s sammanhängande) meningssystem, som sätter gränser och skapar möjligheter för vad som kan sägas och göras” (Gunnarsson Payne 2017, s. 252). De är inte intresserade av att försöka avtäcka någon slags ”objektiv verklighet”, utan vill snarare förstå hur vi skapar denna verklighet så att den framstår som objektiv och naturlig (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 34). Laclau och Mouffe menar också att ingen diskurs kan etableras fullt ut. Det kommer alltid uppstå konflikter med andra diskurser som definierar verkligheten på andra sätt, och därmed sätter ut andra riktlinjer för vårt sociala agerande (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 45).

Laclau och Mouffes diskursbegrepp begränsar sig inte enbart till att omfatta det semiotiska, alltså tal och text, utan innefattar också praktiker, handlingar och materiella fenomen, som utgör så kallade *tecken* i ett *meningssammanhang*. De menar att allting är del av en diskurs där olika former av meningssystem skapas och upprätthålls beroende på tecknens relation till varandra. All mening är dessutom kontextberoende. Den ser olika ut beroende på i vilket socialt, geografiskt, kulturellt sammanhang som den befinner sig i. Betydelsen av något kan alltså enbart förstås i relation till något annat. Om ett nytt diskursivt tecken tillkommer eller får en

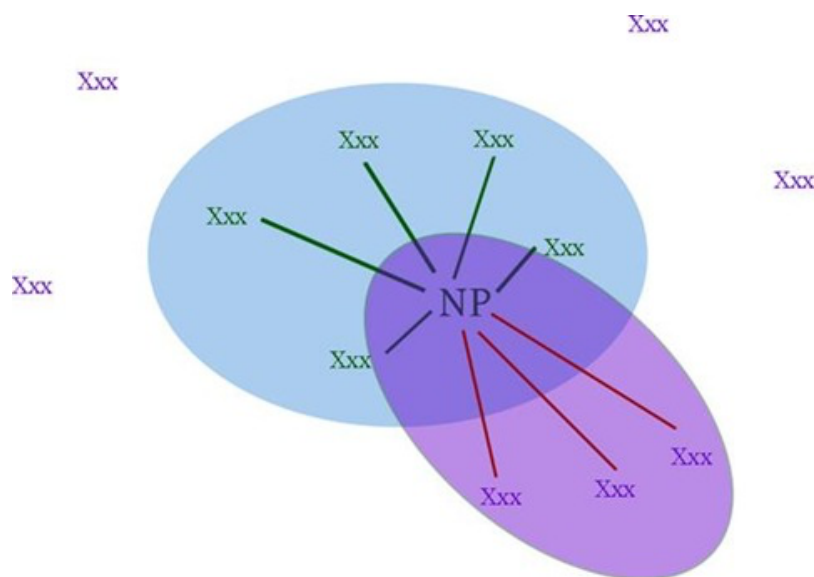
förändrad innebörd så förskjuts också de andra diskursiva tecknen (Gunnarsson Payne 2017, s. 253-254). Enligt Laclau och Mouffe går meningen av ett fenomen eller tecken inte att förstå utan att titta på det sociala sammanhanget. Detta eftersom vi tolkar samma tecken (vare sig det gäller ett ting, en process, ett ord, ett skeende) olika beroende på relationen tecknet har till andra tecken (Laclau & Mouffe 2008, s. 158-159). Exempelvis kan tecknet ”neutral” ha olika innebörd om det yttras i en liberalteoretisk kontext eller av en jurist i förhållande till en läsning av lagen. Det är relationen mellan ett tecken och de övriga tecknen som avgör hur tecknet tolkas.

Enligt Laclau och Mouffe finns det en materiell aspekt av alla diskurser (Laclau & Mouffe 2008, s. 162). Winther-Jørgensen och Phillips hämtar exempel från hur vi kategoriserar gruppen barn. Det görs delvis språkligt men också materiellt, genom att barn får en egen avdelning på bibliotek, eller särskilda lekplatser (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 35). Språkliga och ickespråkliga praktiker är lika viktiga i en diskurs, då båda är del i att skapa och upprätthålla den. Även ordlösa praktiker skapar mening. Därför går språkliga och ickespråkliga praktiker inte att skilja åt. Min undersökning omfattar inte studiet av platser, utan av text, men däremot går det att utläsa hur något förstås genom var i texten det är placerat, exempelvis om begreppet ”filterbubblor” placeras i relation till skolverksamhet, eller om ”MIK” sätts i relation till en rubrik om ”delaktighet”. Den strukturalistiska förståelsen av språk är att alla lingvistiska tecken kan förstås som knutar i ett slags nät, som får sin mening i förhållande till varandra. Till skillnad från strukturalistiska teoretiker förstår inte Laclau och Mouffe dessa knutar av mening som något helt fixerat, även om diskursen alltid strävar efter att få dem att framstå som fixerade (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 28). Deras teori kan därmed ses som post-strukturalistisk (Ibid, s. 27). De tecken vars mening är särskilt viktiga för diskursen kallas för *noder* eller *nodalpunkter*. Detta innebär att andra tecken i diskursen får sin betydelse i relation till *nodalpunkten*. Meningen blir till genom vad Laclau och Mouffe benämner som *artikulationer*, alltså en språklig eller ickespråklig händelse eller handling som sätter ett diskursivt tecken i relation till andra tecken och som därmed tillfälligt fixerar betydelsen av dessa diskursiva element (Gunnarsson Payne 2017, s. 257). Ett tecken som inte har en fixerad mening kallas för *element*. Ett element vars innehåll är särskilt benäget att förändras kallas för *flytande signifikant* (Winther-Jørgensen 2002, s. 129f).

Artikulationsbegreppet kan användas för att förstå hur synen på ett socialt fenomen kan förändras genom att olika ord och företeelser sätts samman på nya sätt. Ett exempel är artikulationen av begreppet ”alternativa fakta”, som delvis omdirigerade diskursen kring ordet ”fakta” i den allmänna förståelsen. Genom artikulationen av ”alternativa fakta” ifrågasättes själva innebörden i elementet fakta⁶ (Lor 2018, s. 312). Att därför titta på artikulationer är därför användbart när man vill titta på hur

⁶ Det var den tidigare amerikanske presidenten Donald Trumps presstalesperson Kellyanne Conway som använde sig av begreppet vid en utfrågning år 2017 (Lor 2018, s. 312).

politiska diskurser upprätthålls, förändras och uppstår (Gunnarsson Payne 2017, s. 257). Laclau och Mouffe förstår förändring och reproduktion av mening som politiska handlingar. Politik förstås här som ett brett som hur vi konstituerar den sociala sfären på sätt som utesluter andra sätt att organisera det. Våra handlingar är på så vis en slags *artikulationer* som temporärt fixerar mening och på så vis även organiseringen av samhället. När konflikt uppstår mellan olika diskurser så är det för att olika aktörer försöker organisera samhället på olika sätt (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 36).

Figur 1: Illustrationen är gjord av Anders Ringnér (2010) och visar en kamp mellan två diskurser. Diskurserna syns som färgfält. Diskurserna ordnar tecken (Xxx) runt en nodalpunkt (NP). Artikulationerna syns som streck som fixerar tecken till nodalpunkten. De tecken som ligger utanför diskurserna kan betraktas som element som ännu inte har en fixerad mening i förhållande till diskursen. (Ringnér 2010)

Jag använder mig av Laclau och Mouffes diskursteori främst för att utläsa olika diskursiva identiteter som framkommer i biblioteksplanerna, något som beskrivs mer utförligt i nästa avsnitt. Jag lägger i denna uppsats inte fokus på att exempelvis beskriva vad jag utläser som en nodalpunkt i varje diskursivt sammanhang, utan jag är mer intresserad av hur bibliotekets roll för fri åsiktsbildning kan förstås utifrån det nät av mening som skapas i relationen till andra tecken. Exempelvis när ett begrepp som "opinion" artikuleras i relation till "lokalsamhälle".

3.1.1 Identiteter och subjektspositioner

Jag har i denna uppsats också valt att använda mig av begreppet *identiteter* för att utläsa bibliotekets roll för den fria åsiktsbildningen. Jag formulerar biblioteket som ett subjekt som kan anta olika roller, *subjektspositioner*, i olika diskurser. I denna

kontext förstår jag diskurs som ett slags fixerat meningssammanhang, som kan hämta näring från större politiska diskurser såsom liberalism eller republikanism (se Dahlgren 2009 i avsnittet 2.2 Biblioteken och demokratin). Laclau och Mouffe menar att varje subjekt har flera olika subjektspositioner, såsom exempelvis bibliotekarie, röstare, flickvän, syster och att skiftet däremellan ofta går obemärkt förbi (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 39f). Identitet är enligt Laclau och Mouffe en identifikation med en subjektsposition i en diskursiv struktur (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 41f). Varje subjekt är på så vis splittrat mellan olika identiteter och har på så vis möjlighet att identifiera sig på olika sätt inom olika diskurser. I en bibliotekskontext innebär det att biblioteket kan identifiera sig som en mötesplats och som ett neutralt utbud i samma biblioteksplan, i förhållande till olika diskurser kring den fria åsiktsbildningen. Dessa identiteter kan också kollidera när nya element artikuleras eller när diskurser krockar.

3.1.2 Antagonism och hegemoni

Ett stort fokus i Laclau och Mouffes teori handlar om de konflikter som uppstår mellan olika meningskonstruktioner. Ingen diskurs är någonsin helt etablerad, utan utmanas alltid av att nya meningskonstruktioner och element tillkommer. När konflikter uppstår kan det vara för att olika aktörer försöker organisera samhället på olika vis. Laclau och Mouffe använder sig av begreppet *antagonism*, som de menar uppstår när olika diskurser hamnar i konflikt med varandra. Antagonismer uppstår där olika diskurser kolliderar (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 45f). Exempelvis i de fall där olika identiteter skapar en konflikt hos subjektet. Ett sådant antagonistiskt spelfält som biblioteken verkar i är de olika diskursiva demokratiförståelser som präglar biblioteksverksamheten, där frihetliga värden som yttrandefrihet existerar å ena handen, och där rättviseaspekter som att arbeta för alla människors lika värde existerar å andra. Ibland ställs dessa värden mot varandra, exempelvis i de fall där bibliotek nekat användare litteratur på grunder av att litteraturen framstått som rasistisk eller på annat vis antidemokratisk. Antagonismer löses upp genom hegemoniska ingripanden. Ett hegemoniskt ingripande är en artikulering som tar bort tvetydighet, alltså någon form av handling eller uttalande som ändrar diskursen, genom att ett nytt meningssammanhang artikuleras (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 45). Hegemoni kan beskrivas som ett slags allomfattande konsensus och introducerades in i marxistisk teori av Antoni Gramsci (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 33). Ett hegemoniskt ingripande är ett sätt att producera mening för att etablera och neutralisera maktrelationer (Ibid.). Ett hegemoniskt ingripande kan handla om olika politiska beslut, som aktivt omdirigerar en viss typ av diskurs. Jag förstår hegemoni delvis som hur lagen ordnar samhället, men också om exempelvis förändringar i det politiska klimatet som antingen ifrågasätter eller omformar tolkningen av lagen.

3.2 Mouffes demokratiska paradox och agonistisk pluralism

I boken *The democratic paradox* (2000) skriver Chantal Mouffe om hur dagens demokratiska ramverk består av en inbyggd, olösbar paradox. Demokratin stammar i Mouffes förståelse från två idétraditioner: dels traditionen med liberalism och individens frihet och dels traditionen med olika rättviseaspekter av demokrati. Denna inneboende paradox skapar en spänning, vilket tillåter för olika politiska förhandlingar att ske (Mouffe 2000, s. 5). Mouffe menar att det också är denna spänning mellan olika synsätt som drivit fram så många olika politiska rörelser (Ibid.). Mouffe motsätter sig idealet om ett samhälle där allt fungerar i perfekt harmoni och eftersträvar istället en pluralistisk demokrati uppbyggd på meningsskiljaktigheter, det Mouffe kallar för *agonistisk pluralism*. Agonistisk pluralism innebär upprättandet av en demokrati där politisk kamp består av *agonister*, meningsmotståndare – till skillnad från *antagonister*, fiender (Mouffe 2000, s. 100; 102f). Som tidigare nämnt uppstår antagonism där olika diskurser kolliderar, men Mouffe skiljer här på två typer av antagonism (Mouffe 2000, s. 102-103). Medan fiender försöker ”utplåna” varandras diskurser för att upprätta en konsensus, så har meningsmotståndare en gemensam grund eller tolerans för varandras synsätt. När konsensus uppstår betyder det visserligen att tidigare kaos och oordning stabiliseras, vilket kan ses som något eftersträvansvärt. Problemet med konsensus är dock att det alltid innebär ett uteslutande av andra möjligheter (Mouffe 2000, s. 103). Konsensus är därmed oförenligt med en pluralistisk demokrati.

It is for that reason that the ideal of a pluralist democracy cannot be to reach a rational consensus in the public sphere. Such a consensus cannot exist. We have to accept that every consensus exists as a temporary result of a provisional hegemony, as a stabilization of power, and that it always entails some form of exclusion. (Mouffe 2000, s. 104)

På så vis blir inte målet med agonistisk pluralism att upprätta stabilitet, utan snarare att omforma en viss politisk kraft⁷ in i en politisk ”design” (Mouffe 2000, s. 103). Detta innebär, som jag förstår det, att tillåta konflikterna att existera men att tillgängliggöra institutioner som gör att dessa konflikter antar en agonistisk form, istället för en antagonistisk form. Mouffe menar att det är i konflikten mellan olika demokratiska diskurser som också *möjligheter* eller *alternativ* skapas. Utan denna instabilitet eller spänning så dör politiken (Mouffe 2000, s. 135f). Spänningen mellan olika demokratiska förståelser är dock alltid hotad av olika politiska beslut som leder in samhället i en ny politisk hegemoni, och för att upprätthålla en agonistisk ordning krävs det därför att upprätta och erbjuda politiska alternativ (Mouffe 2000, s. 6, s. 129f; Rivano Eckerdal 2017, s. 1015). Även Johanna Rivano Eckerdal (2017) använder sig av agonistisk pluralism för att titta på olika förståelser av informationskunnighet. Rivano Eckerdals text intresserar sig för hur en kontra-hegemoni kan formuleras för att försvara vissa jämställdaspekter av demokrati, där

⁷ Mouffe använder sig av ordet ”passion” (Mouffe 2000, s. 103).

en nyliberal och högerextrem hegemoni hotar dessa delar av bibliotekens arbete (Rivano Eckerdal 2017, s. 1015). Rivano Eckerdals tankegångar återspeglas i vissa delar av min uppsats resultat, och kommer att användas för att motivera dessa aspekter i analysen.

4. Metod och material

Såsom nämnts i tidigare kapitel utgår jag från Laclau och Mouffes diskursteori i min analys. Diskursanalys bör ses som en kombinerad teori och metod, och dessa aspekter går därför inte att skilja åt (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 11). Jag har ändå valt att redogöra för teori och metod separat, där jag i föregående kapitel redogjort för de teoretiska grundvalarna till denna uppsats. I detta kapitel fokuserar jag istället på hur jag gått tillväga. Eftersom jag inte är intresserad av praktisk tillämpning av uppdraget med fri åsiktsbildning, utan mer av en generell förståelse av det, så ser jag textanalys som en bra ingång. Detta eftersom texter dels avslöjar hur människor förstår sin omvärld, men också, genom deras roll i exempelvis människors beslutsfattande och styrning, är del av att forma denna omvärld (Boréus 2011a, s. 131). På så vis kan textanalys ge en inblick i en verksamhets omvärldsförståelse. Denna studie utgår från analys av biblioteksplaner, som är strategiska styrdokument för biblioteksverksamhet.

4.1 Pilotstudie

Inledningsvis gjordes en mindre pilotstudie på 4 biblioteksplaner. Under pilotstudien låg fokus på fenomenet med desinformation. Jag var intresserad av hur biblioteken förstod detta fenomen i förhållande till den fria åsiktsbildningen. Pilotstudien gjordes i syfte att se om desinformation eller närliggande begrepp ens adresserades i svenska biblioteks styrdokument och i vilka sammanhang. Fokus låg med andra ord på att få en översikt. De styrdokument som ingick i pilotstudien valdes ut utifrån kriterier som att de adresserade desinformation eller närliggande begrepp i dokumentet, samt att de sträckte sig framåt i tiden. Här ingick: Älmhults biblioteksplan (2018-2021), Värmlands regionala biblioteksplan (2021-2024), Region Dalarnas biblioteks (2019-2022) samt Kungliga Bibliotekets verksamhetsplan (2020-2022). Dessa analyserades utifrån ett frågeformulär.

Pilotstudien omfattade också en semistrukturerad intervju med en bibliotekarie som arbetar med digital verksamhet. Intervjun gjordes via det digitala mötesverktyget Zoom utifrån ett frågeformulär som skrivits på förhand. Intervjun utfördes med informerat samtycke, där jag också meddelade att forskningsfrågorna inte var helt klarlagda (se Bilaga 1). Syftet med intervjun var att testa det dåvarande uppsatsämnet på en fysisk person. I denna intervju låg fokus på desinformation. Jag var intresserad av hur desinformation märktes av i det dagliga arbetet samt hur det pratades om det i verksamheten, men intervjun fokuserade också på aspekter av den fria åsiktsbildningen i relation till desinformation (se Bilaga 2). Intervjun var intressant och visade att ämnet på många sätt är aktuellt. Intervju kommer därför också att användas i denna uppsats. Då det inte går att dra några slutledningar från

ett så begränsat underlag, kommer jag istället att använda mig av intervjun pilotstudien för att illustrera det som framkommit i det övriga empiriska materialet. För att säkerställa att jag hade informantens godkännande skickade jag också ett nytt mail där jag redogjorde för uppsatsens nuvarande fokus (se Bilaga 1).

En särskilt intressant aspekt av intervjun var påtalandet att det förändrade politiska klimatet som bibliotek verkar i också har påverkat synen på neutralitet. Bibliotekarien upplevde att tidigare neutrala ställningstaganden, som att stå upp för mänskliga rättigheter, inte längre ansågs som neutrala. Bibliotekarien ställde sig då frågan om det ens är önskvärt för biblioteken att kalla sig neutrala. Hen menade istället att biblioteket bör ta tydlig ställning för vissa demokratiska värden. Detta kommer att diskuteras mer under avsnitt 5.6.1. Utmaningar mot biblioteket som stöd.

4.2 Analys av biblioteksplaner

Det huvudsakliga empiriska materialet i denna uppsats består av data från biblioteksplaner. Biblioteksplaner är strategiska styrdokument som beskriver hur bibliotek ska lägga upp sin verksamhet. Folkbibliotek förhåller sig till tre nivåer av styrdokument; nationella, regionala och kommunala (Rivano Eckerdal & Carlsson 2018, s. 81). Enligt bibliotekslagen ska varje kommun, landsting eller region ha en biblioteksplan (SFS 2013:801). Det står dock ingenstans i lagen vad denna plan bör innehålla, vilket gör att planerna kan skilja sig åt i omfattning. Den kommunala är ofta den biblioteksplan som ligger närmast bibliotekens egen verksamhet (Rivano Eckerdal & Carlsson 2018, s. 81). Därför är det också framförallt kommunala biblioteksplaner jag har analyserat i denna uppsats.

Carol Bacchi är författare till ”Analysing policy – What’s the problem represented to be?” (2009) och menar att alla styrdokument ingår i diskurser, vilket gör dem intressanta att titta på i en diskursanalys. Biblioteksplaner ska därmed inte ses som objektiva verklighetsbeskrivningar. Tvärtom är de del av att skapa verkligheter, genom att de presenterar åtgärder på problem, och därmed också olika *problemrepresentationer* (Bacchi 2009, s.7). Att studera styrdokument kan därmed vara ett sätt att få inblick i en verksamhets förståelse av omvärlden och det meningssammanhang som en biblioteksverksamhet ingår i. Då styrdokument är dokument som är till för att skapa en slags förändring i en verksamhet, så kan dessa också användas för att studera hur styrning sker, och därmed hur *ordning* skapas (Bacchi 2009, s. ix). Carol Bacchi menar att alla former av policydokument innehåller en slags beskrivning av ett problem som ska lösas, men i Bacchis teori är problemen inget som existerar oberoende av deras beskrivning, utan problemets form uppstår i hur man talar om och framställer dem (Boréus 2011b, s. 155). Här resonerar Bacchis metod med Laclau och Mouffe, som beskriver diskurs som ett uteslutande av andra meningsmöjligheter (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s.

29). Att få syn på dessa andra meningsmöjligheter är också att få syn på den aktuella diskursen.

Jag hämtade samtliga biblioteksplaner från Kungliga Bibliotekets hemsida (Kungliga biblioteket 2021). I de fall där en aktuell biblioteksplan inte fanns tillgänglig valde jag också att söka på den aktuella biblioteksverksamheten, för att se om en uppdaterad biblioteksplan fanns tillgänglig. Det gjorde det inte i något av fallen. Jag valde då att ändå använda mig av den som fanns tillgänglig på Kungliga Bibliotekets hemsida, baserat på ett antagande att det fortfarande är den som är giltig. Det huvudsakliga materialet i min undersökning består av 14 biblioteksplaner, varav 3 regionala biblioteksplaner. Dessa sträckte sig över en verksamhetsperiod från 2013 till 2024. Huvudanledningen till att också involvera regionala biblioteksplaner var för att komplettera för de fall där en tidsaktuell biblioteksplan inte gick att finna för en kommun eller stad, samt att ha ett någorlunda jämförande underlag. Överlag går det att säga att de regionala biblioteksplanerna var mer övergripande och mindre specifika i sin verksamhetsbeskrivning, vilket också stämmer överens med bilden av att de kommunala planerna ligger mer nära verksamheten. Biblioteksplanerna valdes ut från de största städerna i Sverige, och bestod av de kommunala biblioteksplanerna för Umeå kommun (2020-2023), Uppsala kommun (2018-2020), Sollentuna kommun (2020-2021), Malmö kommun (2016-2020), Helsingborgs stad (2020-2023), Stockholm stad (2016-2020), Göteborgs stad (2013-2020), Örebro kommun (2017-), Linköping kommun (2020-2024), Jönköpings kommun (2016-2019) och Västerås stad (2013-2017). Av de regionala biblioteksplanerna ingick Jönköping län (2018-2020), Region Stockholm (2020-2023) och Region Västra Götaland (2020-2023). Urvalet baserades på antagandet att större verksamheter i större utsträckning skulle ha brottats med de frågor som var aktuella för uppsatsen, något som också framkom i intervjun med bibliotekarien (Intervju med bibliotekarie 2021). Antalet valdes ut för att bli tillräckligt omfattande för att kunna dra paralleller, men också för att passa in i den tillgängliga tidsramen. Här valdes också en kvalitativ ansats, där kvaliteten i dokumenten prioriterades framför mängden (Bowen 2009, s. 33).

4.3 Bearbetning av material

Jag började med att göra en innehållsanalys av biblioteksplanerna för att få en initial överblick. En innehållsanalys innebär att dokumenten granskas för att identifiera den data som är relevant för undersökningen (Bowen 2009, s. 32). Med data menar jag allt innehåll i biblioteksplanerna, även bilder. Därefter sammanställde jag den data som skulle utgöra det huvudsakliga empiriska materialet, alltså det material som utgör underlag för själva analysen (Svensson & Ahrne 2011, s. 25). I denna sammanställning var jag intresserad av den data som specifikt berörde fri

åsiktsbildning eller utmaningar i informationsklimatet, antingen explicit eller implicit. Här satte jag upp den fria åsiktsbildningen och relaterade begrepp som nodalpunkter, utifrån vilka de relaterade tecknen tolkades. Därefter gjorde jag flera olika läsningar av det empiriska materialet samt en tematisk analys. I detta moment analyserades empirin för att hitta olika diskursiva mönster.

Biblioteksplan	Text	Diskurs	Identitet	Utmaning
Biblioteksplan A	"fri information ska bidra..."	Diskurs C	Utbud	Inläsning
Biblioteksplan B	"allas lika möjlighet till..."	Diskurs A	Stöd	Politiska förändringar

Tabell 1: En förenklad karta över hur tematiseringen gått till.

Jag valde att först ställa olika frågor till empirin utifrån ett frågeformulär. Frågorna handlade bland annat om i vilket sammanhang som den fria åsiktsbildningen nämndes och vad i verksamheten man menade skulle främja den. Frågeformuläret innehöll även frågor som jag i efterhand kan se inte var relevanta för undersökningen. De kan dock ha bidragit till att jag fick syn på andra saker än de jag först väntade. Utifrån detta frågeformulär letade jag efter diskursiva mönster som framkom i relation till den fria åsiktsbildningen. Det kunde röra sig om återkommande formuleringar eller meningssammanhang som var snarlika varandra, eller som kopplade an till de större demokratiska förståelser som jag redogjort för i avsnitt 2.2 Biblioteket och demokratin. Här krävdes en mer genomförlig läsning, och jag fick ofta gå tillbaka till dokumenten för att kontrollera att det jag uppfattat stämde (Bowen 2009, s. 32). Därefter tematiserade jag innehållet i olika identiteter. Här ingick också de utmaningar som redovisas i förhållande till dessa identiteter. Med identitet menar jag här den position biblioteket antar i en viss diskurs kring den fria åsiktsbildningen. För att kontrollera att dessa indelningar var giltiga, återkom jag också till grundmaterialet även efter det att tematiseringen gjorts. Det gjorde att jag kunde upptäcka eventuella missar. Jag ville också undersöka om de tolkningar jag gjort kan förstås annorlunda. Textanalys är ett krävande arbete och erbjuder många olika tolkningsmöjligheter. Här gjorde jag ett visst urval. Till exempel uteslöt jag en identitet som jag först benämnde som "Biblioteket som neutralt" eftersom jag upplevde att den överlappade för mycket med övriga identiteter och riskerade att göra analysen grumlig.

4.4 Etiska överväganden och självreflexivitet

En viktig etisk aspekt när det kommer till all forskning är relationen mellan forskare och informant. I denna uppsats förekommer bara en sådan relation – i den intervju som gjordes i pilotstudien. Inför denna intervju förklarade jag syftet med undersökningen och hur den skulle kunna komma att användas i uppsatsen. Jag såg också till att jag hade informantens samtycke för att spela in och använda intervjun. Jag har också valt att anonymisera informanten, som kommer att refereras till som ”bibliotekarien” i analysen. Jag tänkte inledningsvis också redovisa vilket bibliotek som bibliotekarien är verksam inom för att ge en viss kontext till det som sägs. Efter ett samtal med min handledare beslöt jag mig för att även anonymisera detta då vissa politiskt känsliga ämnen framkommer i intervjun⁸. Då ämnet för uppsatsen till viss del har ändrats har jag också kontaktat informanten i efterhand för att säkerställa att jag fortfarande kan använda mig av materialet (se Bilaga 1, Mail 2).

När det kommer till biblioteksplanerna så baseras inte analysen av dessa på någon relation mellan forskare och informant. Därför kommer jag redogöra för en annan etisk aspekt av forskning, nämligen förhållandet mellan forskare och ämne. Vetenskapsrådet listar fyra forskningsetiska aspekter: tillförlitlighet, ärlighet, respekt och ansvar. Detta innebär bland annat att ”[...]rapportera och informera om forskning på ett öppet, rättvist, fullständigt och objektivet sätt” (Vetenskapsrådet 2021). Detta med objektivitet är intressant när det kommer till kvalitativa studier och, vill jag hävda, till alla former av analyser då det alltid förekommer en tolkande aspekt av det resultat som framkommit. Den analys som presenteras i denna uppsats baseras på min förståelse av materialet, utifrån mina forskningsfrågor och mina förkunskaper. Jag menar därför att min tolkning också är en del av själva resultatet. Här har jag inspirerats av Lisa Engström (2019) som skriver att det varken är möjligt eller fruktbart att ta bort betydelsen av sin egen betydelse som forskare (Engström 2019, s. 64). Av denna anledning är det dock desto mer viktigt att förhålla sig självreflexiv till resultatet. Analysprocessen i denna uppsats har varit snårig och ofta lett mig in på olika sidospår. Att redogöra för alla val jag har gjort tror jag riskerar att göra processen mindre överskådlig (jmf Engström 2019, s. 64). Istället har jag valt att vara tydlig med vad i materialet som är min egen tolkning. Det går också att fråga sig vad fjorton biblioteksplaner egentligen kan säga om åsiktsbildning. Här vill jag återigen betona att uppsatsen intresserar sig för den *förståelse* av den fria åsiktsbildningen som framkommer i biblioteksplanerna. Det tror jag är mer intressant än att avtäcka den fria åsiktsbildningen som koncept i sig, då det trots allt är utifrån tolkningen som verkligheten konstrueras (jmf Bacchi 2009, s. 1).

När det kommer till den fria åsiktsbildningen upplever jag den som en politiskt laddad fråga, vilket många gånger har varit besvärligt för undersökningen. Här har

⁸ Samtal med Olof Sundin, 2021-06-01.

det handlat om att balansera mellan olika perspektiv. Jag har också behövt se över egna åsiktsgrunder. Jag ser det som gynnsamt för uppsatsen att jag själv har brottats mycket med de här frågorna, särskilt principer som yttranderättsfrihet i förhållande till rättviseaspekter på demokrati, vilket har gjort att jag haft möjlighet att betrakta saker från olika perspektiv. Däremot finns det en risk att denna ”försiktiga” hållning gjort att uppsatsen tappat en viss udd.

5. Resultat och analys

I detta kapitel redogör jag för resultatet av textanalysen. Jag kommer presentera resultatet utifrån de diskursiva teman som framkommer i biblioteksplanerna. Jag har valt att kalla dessa teman för identiteter, då de ger uttryck för olika subjektpositioner som biblioteken antar för att främja den fria åsiktsbildningen. Identiteten i sig ska ses som diskursiv och organiseras enligt Laclau och Mouffe alltid relationellt till andra tecken i en meningskonstruktion (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 41f). I varje avsnitt redogör jag först för den specifika identiteten, hur den framkommer i dokumenten och hur den syftar till att främja åsiktsbildningen. I vissa fall ges också en historisk bakgrund. Under varje identitet går jag därefter igenom vilka utmaningar med det osäkra informationsklimatet som adresseras i biblioteksplanerna, samt vilka insatser som biblioteksplanerna redogör för. Slutligen identifierar jag olika konfliktytor häremellan.

5.1 Introduktion – Min läsning av dokumenten

Att biblioteken ska stödja den fria åsiktsbildningen står inskrivet i bibliotekslagen § 2 (SFS 2013:801). Som tidigare nämnts tolkas detta ofta som att biblioteket ska förhålla sig neutralt eller sakligt till sitt bestånd och sina användare (se ex. Fichtelius et al. 2019, s. 6). Denna förmodade neutralitet kan i sig fyllas med olika innebörd, något som redogjorts för i avsnitt 2.1 Det neutrala biblioteket. I detta kapitel ska jag presentera hur biblioteken själva förstår sin roll för den fria åsiktsbildningen.

Flera av biblioteksplanerna hänvisar till bibliotekslagen eller har någon formulering som påminner om lagtexten. Formuleringarna handlar om vad som exempelvis stöttar den fria åsiktsbildningen, eller om biblioteket som en plats för ”meningsutbyte” mellan olika människor. Ofta är formuleringarna öppna i sin karaktär. De förklarar sällan vad som ingår i fri åsiktsbildning. I analysen utläser jag den fria åsiktsbildningen både som en fråga som handlar om att ”påverka” och att ”låta sig påverkas”, eller som Olof Petersson uttrycker det, som något som handlar om ”makten över andras tankar”, och ”makten över egna tankar” (Petersson 2014, s. 14f). Det handlar på så vis både om att forma en uppfattning samt att uttrycka denna uppfattning. Jag väljer också att läsa in formuleringar om yttrandefrihet och opinionsbildning som motsvarigheter till den fria åsiktsbildningen, eftersom de ofta tolkas som synonymer (Petersson 2014, s. 12). De relaterar också till varandra, eller som Helsingborgs stads biblioteksplan uttrycker det: ”[y]ttrandefriheten är den grund som den fria åsiktsbildningen vilar på” (Helsingborg stad 2020, s. 5). Det betyder dock inte att yttrandefrihet och åsiktsbildning alltid står som självklara synonymer (Petersson 2014, s. 9f). Snarare

betraktar jag yttrandefrihet som en aspekt av den fria åsiktsbildningen. I analysen använder jag mig av Laclau och Mouffes diskursteori, där den fria åsiktsbildningen och/eller likartade begrepp som opinion eller yttrandefrihet ska betraktas som nodalpunkter, och där jag, genom att tolka omgärdande tecken, utläser vilken diskurs det rör sig om. Materialet presenteras utifrån de olika identiteter biblioteket antar i relation till dessa diskurser. Dessa identiteter ska inte ses som fixerade (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 45). Det är alltså ingen biblioteksplan som enbart redogör för en identitet. Snarare visar kategorierna på olika konceptuella förståelser eller tendenser som framkommer i dokumenten, och som ”kämpar” om utrymmet. Identiteterna ska heller inte ses som tydligt avskilda från varandra. Biblioteken har tvärtom flera av dessa identiteter inbakade i samma plan, men relaterat till olika insatser och verksamheter. Under varje kategori presenterar jag därefter olika utmaningar som biblioteksplanerna redogör för och som relaterar till den valda identiteten. Här vill jag betona att utmaningarna inte nödvändigtvis uppstår enbart i relation till en identitet. Snarare får utmaningarna olika identiteter och diskurser att krocka.

5.2 Folkbiblioteket som utbildare

Flera av planerna har beskrivningar som relaterar till något slags folkbildande eller utbildande uppdrag, där biblioteken genom utbildning ska erbjuda användaren redskap till förmån för den fria åsiktsbildningen. Idén om folkbiblioteket som en slags folkbildare har funnits med sedan 1800-talet, där folkbiblioteket skulle verka för ”folkets upplysning och förädling” (Frenander 2012, s. 28). Folkbildning, genom sin koppling till folkrörelserna, har också handlat om att utveckla förmågor för att delta i det demokratiska samhället (Olsson Dahlquist 2019, s. 45). På den här tiden fanns också en fostrande inställning, där folkbiblioteken också skulle avleda människor från olika negativa beteenden (Olsson Dahlquist 2019, s. 44; Torstensson 2012, s. 104). Kring efterkrigstiden började detta perspektiv ses som alltmer förlegat och istället började man fokusera på andra aspekter av biblioteksverksamheten, såsom biblioteket som informationsförsörjare eller kulturhus (Frenander 2012, s. 56, s. 62f). Idag är det framförallt studieförbund och folkhögskolor som räknas till folkbildare i en formell mening (Folkbildningsrådet 2020). Det finns dock många skäl att fortfarande betrakta folkbiblioteket som folkbildare genom den roll de har för det informella lärandet (Olsson Dahlquist 2019, s. 44f). Här går det att skilja på en emancipatorisk hållning och en disciplinerande. Olof Sundin (2020) skriver att folkbiblioteken ofta går en balansgång i sitt bildningsuppdrag där folkbildning traditionellt verkar nerifrån-och-upp medan den fostrande bildningen, som finns kvar i skolverksamhet, tvärtom går uppifrån-och-ned (Sundin 2020, s. 162-164). Även om folkbibliotek säger sig utgå från emancipatoriskt lärande, upplever jag att en viss fostrande tanke finns kvar i biblioteksplanerna. Detta syns i formuleringar som att viss kunskap är något

som ”krävs” av medborgarna, eller att vissa färdigheter ”behövs” eller ”förutsätts”, exempelvis i formuleringen ”[e]tt demokratiskt samhälle förutsätter ett bildat folk” (Stockholms stad 2016, s. 4).

I diskursen kring folkbiblioteket som utbildare ligger fokus framförallt på att användaren skall utveckla olika slags färdigheter, såsom läsförståelse och skrivande, men ibland uttrycks också att användarna ska utveckla digital kompetens, eller en viss inställning till forskning:

Skrivande, berättande och eget skapande ger var och en en möjlighet att göra sin röst hörd, vilket stärker yttrandefriheten och demokratin. Detta ingår ofta i bibliotekets verksamhet och regionbiblioteket ska fortsätta stödja biblioteken i dessa frågor. (Region Stockholm 2020, s. 3)

Att främja intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning kan bidra till ökad livskvalitet och delaktighet, men också ökad sysselsättning i samhället, samt öka den enskildas möjlighet till fri åsiktsbildning och ett livslångt lärande. (Stockholms stad 2016, s. 2)

Den fria åsiktsbildningen ses i denna diskurs som något som är beroende av vissa färdigheter och kunskaper hos medborgaren. Biblioteket ska därför utbilda i och utveckla dessa färdigheter. Det finns också en underliggande utjämnande tanke, särskilt i formuleringar som att intresset för bildning kan leda till ”ökad [...] delaktighet” (Region Stockholm 2020, s. 2). I denna formulering syns en förståelse av samhället som en plats där människor har olika möjligheter att delta i samhället, och där folkbiblioteket är en plats där individer kan utveckla de nödvändiga förmågor som behövs för detta deltagande.

5.2.1 Utmaningar och spänningar för biblioteket som utbildare

När det kommer till folkbibliotekets utbildande uppdrag så har medie- och informationskunnighet (MIK) blivit en allt viktigare del. MIK används som ett samlingsbegrepp för olika aspekter av digitalt kunnande, och omfattar både tekniska aspekter samt mer innehållsmässiga aspekter såsom källkritik (Dunås 2014, s. 19). MIK kan också handla om att ha en slags kulturell förståelse för den digitala kulturen, alltså att förstå hur man agerar som ett politiskt subjekt i en digital miljö (Forsman 2013, s. 30f; Olsson Dahlquist 2019, s. 56). MIKs relation till den fria åsiktsbildningen förstås utifrån att MIK ger kunskap som hjälper människor att dels forma åsikter genom informationsinhämtning och dels sprida idéer (Forsman 2013, s. 21f). Även i bibliotekslagen står det att biblioteken ska ”verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet” (SFS 2013:801).

En utmaning som biblioteksplanerna redogör för i relation till MIK handlar om hur man ska förhålla sig till det källkritiska uppdraget. Kommittén Nationell satsning

på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet (Det demokratiska samtalet) (2020) förklarar källkritikens kärna såhär: ”Att vara källkritisk innebär bl.a. att ha förmåga att bedöma sanningshalten¹⁰ i en källa och stå emot desinformation” (SOU 2020:56, s. 154). Här sätts alltså ett likhetstecken mellan källkritik och att kunna utläsa ”sanningen”. Men källkritik kan, förutom att bedöma avsändarens avsikt, också handla om att förstå hur olika plattformar presenterar information eller om mer psykosociala mekanismer såsom varför vi väljer att ta åt oss av viss typ av information men inte annan (Sundin & Haider 2018, s. 60f; Wikforss 2017).

Ungefär hälften av de undersökta biblioteksplanerna har någon formulering kring att ”källkritisk” eller ”digital” kompetens behövs i dagens informationsklimat, men problemformuleringarna skiljer sig något åt mellan dokumenten. I flera av biblioteksplanerna betonas denna kompetens framförallt ur ett delaktighetsperspektiv. Man utelämnar därmed den källkritiska aspekten. Ett exempel är Umeås biblioteksplan som framförallt nämner digital kompetens i relation till delaktighet i samhället, som del i att vara en demokratisk medborgare. ”God läsförmåga och digital delaktighet är grundläggande för att kunna verka i ett demokratiskt samhälle” (Umeå kommun 2020, s. 12). I den regionala biblioteksplanen för Jönköping står det formulerat på ett liknande sätt: ”Folkbiblioteken är en aktör i den digitala samhällsutvecklingen. Genom att bibliotekspersonalen tillämpar och förmedlar medie- och informationskunnighet (MIK) skapas möjligheter för invånarna att bli digitalt delaktiga” (Jönköping kommun 2016, s. 3). Användningen av ordet delaktighet gör att jag tolkar dessa meningar som att biblioteken framförallt vill förmedla en slags grundläggande teknisk kompetens och på så vis utjämna sociala klyftor, men att värderandet av källor inte är lika centralt i arbetet.

Att biblioteksplanerna i många fall fokuserar på delaktighet när det kommer till MIK tolkar jag som en osäkerhet kring hur det källkritiska uppdraget ska tillämpas, särskilt i folkbiblioteksrummet vars kunskapsförmedlande uppdrag baseras på frivillighet och opartiskhet (Sundin 2020, s. 163). Helsingborgs biblioteksplan (2020) är den plan som tydligast uttrycker en problemformulering kring detta:

En utmaning för verksamheten är att förhålla sig till uppdraget kring yttrandefrihet och fri tillgång till information i förhållande till det källkritiska uppdraget. Biblioteket ska göra ett medvetet urval i de digitala och analoga samlingarna som verksamheten erbjuder.

Verksamheten ska även arbeta för att höja den källkritiska medvetenheten hos invånarna då den absolut största mängden information som finns tillgänglig inte är granskad. (Helsingborgs stad 2020, s. 12)

Här uttrycks att det finns en konflikt mellan uppdraget med fri åsiktsbildning, eller ”yttrandefrihet” och det källkritiska uppdraget. Jag tolkar detta som att biblioteket

¹⁰ Frågan är dock om det är gångbart att ens tala om ”sanning” i det här sammanhanget, eller snarare om *rimligheten* i sanningsgrad hos en specifik källa i ett specifikt sammanhang.

anser att det finns en otydlig gränsdragning kring vad som ingår i källkritik å ena sidan och vad som ingår i ett fritt meningsutbyte å andra sidan, och att biblioteket är osäkert på hur det ska navigera häremellan. Spänningen mellan censur och urval är något som alltid existerat inom ramen för folkbiblioteksverksamhet, men den har på senare tid aktualiserats eftersom spridningen av missvisande innehåll är mer omfattande idag än tidigare (Finley, McGowan & Kluever 2017, s. 8-11). Konsekvenserna av denna spridning är också mer synbara, i och med att splittringen också får påverkan på hur människor förhåller sig till exempelvis vaccin (Naeem & Bhatti 2020, s. 233). Gränsdragningen blir inte lättare då allt missvisande innehåll inte heller är avsiktligt vilseledande, och därmed kan motiveras med att det ingår i ett fritt meningsutbyte. Kommittén Det demokratiska samtalet skriver:

En intensiv samhällsdebatt kan rymma såväl meningsutbyten med högt tonläge och skilda världsbilder som utsagor som innefattar desinformation och tillvägagångssätt som utgör propaganda. Inom samhällsfrågor med starka spänningar finns en rad olika ståndpunkter och bedömningar av sakernas tillstånd som ryms inom ramen för en fri åsiktsbildning. (SOU 2020:56, s. 70)

Samtidigt riskerar desinformation, genom de effekter den får på det fria meningsutbytet, att inverka negativt på den fria åsiktsbildningen då det blir svårt att föra meningsfulla samtal (SOU 2020:56, s. 70, s. 89; Wikforss 2020, s. 32). Det finns också andra oklarheter som rör källkritik, såsom om den enbart har positiva effekter på informationshämtningen. Det finns tecken som tyder på att en överdrivet kritisk hållning i själva verket kan användas av antidemokratiska krafter för att så tvivel och misstro till demokratiska institutioner (Sundin & Haider 2018, s. 61). Källkritik som begrepp har på senare tid därför kompletterats med andra begrepp, såsom källtillit och sökkritik (Ibid).

Biblioteksplanerna visar också hur folkbiblioteken försöker balansera mellan en emancipatorisk och en disciplinerande hållning. I somliga av biblioteksplanerna berörs källkritik framförallt i relation till skolbiblioteken. Det kan förklaras med att skolbiblioteken verkar inom ramen för skollagen, med statligt definierade utbildningsmål, medan bildningsmålen på ett folkbibliotek i större utsträckning sätts av användarna själva (Sundin 2020, s. 159). Allt som allt verkar det finnas en osäkerhet i hur folkbiblioteken ska bedriva en källkritisk verksamhet på ett sätt som inte stöter sig med deras roll som varande opartiska.

5.3 Folkbiblioteket som utbud

Synen på folkbiblioteket som folkbildare förändrades på 1970-talet, då den bildande och fostrande aspekten av folkbiblioteksverksamhet började ses som alltmer förlegad. Istället började man tala om biblioteken som en ”informationsförmedlare” (Frenander 2012, s. 56, s. 62f). Detta förstärktes på 1980- och 1990-talen i och med nyliberalistiska strömningar. Dessa strömningar ledde till nya, effektiviserade

organisationsformer för offentlig förvaltning, så kallad New Public Management (Frenander 2012, s. 71). Med NPM fick biblioteken ett mer konkurrensinriktat och användartillvänt organisationssätt. Användarna började alltmer betraktas som en slags ”kunder”, där det var deras önskningar som i högre utsträckning skulle styra utbudet (Carlsson 2013, s. 13). Hanna Carlsson (2013) har skrivit om hur Malmö stadsbibliotek i och med NPM började marknadsföra sig som användarnas egna bibliotek, eller ”the darling library” (Carlsson 2013, s. 124). Detta användartillvända perspektiv återfinns också i biblioteksplanerna.

I flera av biblioteksplanerna betonas den fria åsiktsbildningen i nära relation till begreppet ”fri åtkomst till information”, exempelvis som i Jönköpings biblioteksplan: ”folkbibliotekens verksamhet garanterar tillgång till information, fri åsiktsbildning och yttrandefrihet vilket är grunderna i det demokratiska samhället” (Jönköping kommun 2016, s. 2). I denna diskurs blir folkbiblioteken inte aktiva utbildare, utan snarare en slags opartiska informationsförmedlare. Här finns idéer om att den fria åsiktsbildningen stärks om tillgängligheten till information blir bättre. I denna diskurs går det att skönja en tydligt liberal idé, där det är individens eget ansvar att begagna sig av information för att forma sina åsikter (Rivano Eckerdal 2017, s. 1022). Fokus i denna diskurs ligger snarare på den information som bildar själva uppfattningen än på färdigheterna som gör att man kan tillhandahålla eller uttrycka den. Biblioteken ska här inte lägga sig i informationen, annat än för att göra den så tillgänglig som möjlig: ”[...]användaren vet vart hon eller han vill och bibliotekarien kan visa vägen till målet” (Göteborgs stad 2013, s. 11). Här finns en stark koppling till en liberal tradition där man vill ge individen möjlighet att göra egna val (Macdonald & Birdi 2020, s. 334). Men samtidigt som det finns en stark användartillvänd diskurs, så balanseras den upp av bibliotekslagen § 6, som betonar att bibliotekens utbud ska präglas av allsidighet och kvalitet (SFS 2013:801). Det syns exempelvis i Linköping kommuns biblioteksplan:

Linköpings stadsbibliotek erbjuder ett brett och allsidigt utbud av media i olika format och på olika språk. Här ryms det breda, det smala, det nya, det gamla, det populära och det kontroversiella (Linköpings kommun 2020, s. 10).

Här syns en viss spänning mellan två olika neutralitetsideal. Biblioteksplanerna redogör både för den neutralitet som Nora Schmidt kallar för passiv neutralitet, alltså en neutralitet som framförallt handlar om användarens önskemål, men också för en aktiv neutralitet som handlar om att göra ett slags kvalitativt och allsidigt urval (Schmidt 2020, s. 281).

5.3.1 Utmaningar för till biblioteken som utbud

Biblioteksplanerna redogör för två utmaningar som relaterar till biblioteket som utbud. Båda utmaningarna beskriver tendenser som kan göra det svårt för användaren att finna det önskade materialet. Det handlar dels om ett

svåröverskådligt informationsflöde, men också om upphovsrättsliga mekanismer som riskerar att begränsa tillgången till information.

5.3.1.1 Växande informationsflöde

Flera av biblioteksplanerna innehåller meningar som antyder att dagens informationslandskap är svåröverskådligt. Det uttrycks exempelvis som att informations- och medieutbudet ”ökat explosionsartat”, eller genom ordval som ”växande informationsflöde” eller ”informationsmängd”. I Göteborgs stads biblioteksplan benämns informationsklimatet som en slags ”djungel” som bibliotekarierna ska guida användaren igenom. ”Bibliotekarierna är användarnas guider i mediemängderna och informationsdjungeln[...]” (Göteborg stad 2013, s. 11). Utmaningen med det växande informationsflödet beskrivs delvis ur ett användarperspektiv där det blir svårt för användaren att navigera, men också ur ett verksamhetsperspektiv, där idén om det ”växande flödet” ingår i en diskurs om ett samhälle med ”snabba förändringar”. Dessa snabba förändringar sägs ställa krav på verksamheten att förhålla sig flexibel (Region Stockholm 2020, s. 3). I Uppsala kommuns biblioteksplan står det att informationsöverflödet riskerar att leda till en ”informationsbrist” hos användaren. Denna paradox förklaras såhär: ”Det finns tecken som pekar mot en informationsbrist som grundar sig i vilka resurser den enskilde har att kunna navigera och hitta i ett överflöd av information.” (Uppsala kommun 2018, s. 5). Problemet förstås här alltså som att när informationsutbudet blir för omfattande och svåröverskådligt så betyder det att människor kommer få svårigheter i att sortera och hitta i materialet. Denna tanke bekräftas av forskning om hälsoinformation som kunnat visa att ett överflöde av information – en ”infodemi” – riskerar att göra människor desinformerade (Naeem & Bhatti 2020, s. 233f). När det kommer till den fria åsiktsbildningen blir detta ett hinder, då det blir svårt för individer att avgöra vilken information som är evidensbaserad och inte. Uppsala kommun kopplar också samman förmågan att värdera information med den enskildes egna resurser, att olika människor har olika möjligheter för att på ett tillfredsställande sätt kunna navigera i detta informationsflöde (Uppsala kommun 2018, s. 5).

I biblioteksplanerna uttrycks en tanke om att mycket material inte nödvändigtvis har en positiv inverkan på människors informationsintag. Bara för att information är öppet tillgänglig, så kommer den inte nödvändigtvis att leda användaren i den önskvärda riktningen. Ett överflöde av information riskerar tvärtom att få användare att ”gå vilse i djungeln”, för att återanvända metaforen från Göteborgs stads biblioteksplan. Ibland skymtar också en konflikt med annan diskurs, som inte lika tydligt tar ställning för användarperspektivet. Det kan synas i formuleringar som att biblioteket ska leda användaren till ”bra” informationskanaler (t.ex. Örebro kommun 2017, s. 9). Här syns också en spänning mellan två av bibliotekens funktioner, dels funktionen att opartiskt förmedla information, dels funktionen att

som en grindvakt göra ett kvalitativt urval och motverka desinformation (Sullivan 2019b, s. 1147f).

5.3.1.2 Inlåsnings av material

En annan utmaning som nämns i relation till biblioteket som bestånd är frågor kring licenser eller så kallat ”inlåst material”. Biblioteksplanen för Uppsala kommun skriver till exempel att det finns ”frågor kring digitalisering och distribution” som man särskilt kan behöva bevaka (Uppsala kommun 2018, s. 5). Eftersom distribution ställs i relation till digitalisering tolkar jag detta som en fråga om att tillhandahålla digitalt material, såsom exempelvis e-böcker. Det formuleras också tydligare längre ned i biblioteksplanen, där ”informationsbrist” tas upp i relation till olika ”inlåsnings effekter där exempelvis upphovsrättslagstiftning och kommersiella begränsningar gör att digitalt material inte går att dela” (Uppsala kommun 2018, s. 5). Inbyggda begränsningar i digitalt material ställer till med problem för folkbiblioteken, vars lagstadgade uppdrag består i att upplåta allt material avgiftsfritt (SFS 2013:801).

Philippa Davies (2013) har skrivit om hur upphovsrättslagar påverkar bibliotekens förmåga att utföra sitt uppdrag. Å ena sidan har ny digital teknologi skapat nya möjligheter för biblioteken. Det digitala formatet gör det lättare att distribuera och sprida material, utan att materialet tar upp hyllplats. Digitalt material är också *non-rivalrous*. Det betyder att det, till skillnad från tryckt material, kan delas utan att detta innebär någon effekt på ursprungsmaterialet. Man kan med andra ord både dela, äta och behålla kakan. Potentiellt sett skulle en e-bok genom att vara digital kunna användas av ett obegränsat antal personer, men för att säkra ekonomisk ersättning så har upphovsrättshållare skapat olika tekniska begränsningar som gör att en e-bok enbart kan läsas av ett begränsat antal personer åt gången, eller under en viss tid. På så sätt skapar man samma exklusiva värde i ett material som inte egentligen behöver ha det (Davies 2013, s. 16). Argumentet är att uphovs personer och förlag ska kunna få samma ersättning trots att materialet är digitalt. Men dessa begränsningar påverkar också hur biblioteken kan använda sig av materialet. Biblioteken får svårigheter att erbjuda sina vanliga tjänster eftersom de till exempel inte kan ta kopior eller anpassa material till olika funktionsbehov. Trots att en viss typ av användning är tillåten utifrån ett lagligt perspektiv så begränsas den alltså av teknologiska begränsningar (Davies 2013, s. 16). En annan begränsning är att det kan vara dyrt att köpa in materialet. En bok har en engångskostnad, medan en e-bok medför en kostnad för varje lån. I diskursen kring biblioteket som utbud ska biblioteket tjäna allmänhetens fria åsiktsbildning genom informationsförmedling, men hindras att göra det genom teknologiska och ekonomiska begränsningar (Davies 2013, s.23). Inlåsnings effekter riskerar därmed också att få människor att söka sig till mer osäkra källor, eftersom dessa är öppet tillgängliga. Jag tolkar

formuleringarna i Uppsala kommuns biblioteksplan som en medvetenhet om detta, och något som betraktas som problematiskt för bibliotekens uppdrag.

5.4 Folkbiblioteket som arena

Den fria åsiktsbildningen kopplas också samman med politisk opinionsbildning i biblioteksplanerna. I flera av planerna återfinns en diskurs kring biblioteket som en slags lokal för olika intresseorganisationer och aktörer ur civilsamhället. Detta syns inte minst i Sollentunas biblioteksplan som har två biblioteksfilialer som de kallar för ”arenabibliotek”, nämligen Arena Rotebro och Arena Edsberg (Sollentuna biblioteksplan 2020).

Arenabiblioteken tillhandahåller ett demokratiskt rum med plats för opinionsbildning och möjlighet till möten för allmänheten, utrymme för utställningar och programverksamhet. Arenabiblioteken ska fungera som lokala kulturcentra och offentliga mötesplatser förankrade i lokalsamhället. (Sollentuna kommun 2020, s. 9)

Dessa arenabibliotek beskrivs som en plats som lokalsamhället kan använda sig av för olika typer av verksamheter. I denna diskurs får det fysiska rummet en utökad betydelse, där biblioteket som rum erbjuder människor en plats att utöva sitt medborgarskap genom att bedriva opinion. Den fria åsiktsbildningen kopplas här till politisk opinionsbildning inom ramen för den demokratiska processen (Petersson 2014, s. 11). Här syns också tankegångar som har mycket gemensamt med en kommunitaristisk förståelse av medborgarskapet, där civilsamhället och gemenskaper ses som utgångspunkter för samhället (Dahlgren 2009, s. 65). Alla biblioteksplanerna är inte lika tydliga i sina formuleringar som Sollentuna, men flera av dem har olika formuleringar av biblioteket som en ”demokratisk arena”. Användningen av begreppet arena i denna diskurs förstår jag här, utifrån Svenska Akademiens ordboks (SAOB) definition, som ett ”verksamhetsfält” (Svenska akademien 1901). Eftersom begreppet också används i samband med begreppet ”demokratisk”, kopplar jag det till ett politiskt iscensättande, alltså möjligheten att påverka och organisera sig. Stockholms stad uttrycker det som att biblioteket ska främja demokrati, bland annat genom att vara biblioteket ”mitt i byn”: ”Att vara biblioteket mitt i byn innebär att vara det lokala navet för samtal och demokratiutveckling i lokalsamhället” (Stockholm stad 2016, s. 9). I denna diskurs främjas den fria åsiktsbildningen genom att biblioteken antar en position som ett rum för olika individer, föreningar och organisationer i civilsamhället.

5.4.1 Utmaningar för biblioteket som arena

5.4.1.2 Minskad tillit till samhälleliga institutioner

Digitaliseringen har erbjudit många möjligheter till förmån för den fria åsiktsbildningen. Den möjliggör en större spridning av idéer och öppnar upp för fler människor att vara delaktiga. Vem som helst kan publicera sig på nätet, föra fram sina åsikter och skriva artiklar, vilket tidigare främst varit förbehållet personer med en viss typ av expertis, såsom journalister. I Malmö stads biblioteksplan benämns detta som en slags ”demokratisering” av kunskapsproduktionen¹¹:

Ett viktigt fokus är också demokratiseringen av kunskapsproduktionen. Biblioteken bör ta rollen som centra för kreativt skapande och tillgängliggörande av egenproducerad media. (Malmö Stad 2016, försätsblad)

Här blir biblioteket en arena för människors möjlighet att bedriva opinion. Som tidigare nämnts kan den fria åsiktsbildningen förstås ur två aspekter: att kunna påverka (makten över andras tankar) och att kunna påverkas (makten över de egna tankarna) (Petersson 2014, s. 24f). I citatet är det framförallt makten över andras tankar som åsyftas. Att fler människor har möjlighet att förmedla sig och bedriva opinion ses här som positivt för den fria åsiktsbildningen och därmed demokratin, eftersom det innebär att fler deltar i det offentliga samtalet.

Om demokratisering av kunskapsproduktion till förmån för den fria åsiktsbildningen här är det ena sidan av myntet, så är en sviktande tillit till traditionella kunskapsförmedlare den andra. Kommittén Det demokratiska samtalet (2020) skriver:

Med internet och sociala medier har de etablerade nyhetsmediernas roll som mellanhand mellan medborgaren och olika samhällsfrågor förändrats. Allt fler tar del av nyheter direkt genom sociala medier eller genom olika alternativa medier på nätet. Denna utveckling har i någon mån demokratiserat journalistiken och opinionsbildningen. Enskilda medborgare kan få tillgång till information från flera olika källor och fler har getts möjlighet att uttrycka sina åsikter. Med kommentarsfält kan läsare interagera med nyhetsmedierna. Samtidigt har det skapats en situation där nyheter och information kan förmedlas utan ett publicistiskt ansvar. På nätet och i sociala medier kan falska påståenden och hatiska kommentarer spridas och stå oemotsagda på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Mottagarna av informationen får ett större ansvar för att på egen hand bedöma dess trovärdighet. (SOU 2020:56, s. 67)

Risken som man ser här är att demokratiseringen av kunskapsproduktion kan leda till en ökning av okontrollerat innehåll, vilket försvårar för människor att sälla i informationen. När man därför tittar på den andra aspekten av den fria åsiktsbildningen makten över de egna tankarna, framträder en mer problematisk bild (Petersson 2014, s. 24). Kommittén Det demokratiska samtalet (2020) skriver att det är av högsta vikt för demokratin att samhället har ett fortsatt förtroende för både myndigheter som traditionella nyhetsmedier (SOU 2020:56, s. 18f). Nyhetsmediernas roll för demokratin förstås utifrån deras funktion att granska

¹¹Som ett vanligt exempel på demokratisering av kunskapsproduktion brukar Wikipedia nämnas. Wikipedia är en fri digital encyklopedi vars innehåll baseras på användarnas egna bidrag. Numera är Wikipedia en obestridlig del av den digitala informationsinfrastrukturen, men Wikipedia sågs initialt på med en viss skepsis, inte minst för att innehållet kan skapas av vem som helst (Wallace & Van Fleet 2005, s. 100-103).

fakta, vilket traditionellt inneburit att människor haft en gemensam grund för sanning. Detta relaterar också till bibliotekens verksamhet. En klassisk funktion som bibliotek har, och vars relevans lyfts fram mer och mer inom samtida samhällsdebatt, är deras roll som grindvakter. Genom att göra ett urval ser biblioteket inte bara till att information förmedlas, utan har också en granskande och kvalitetssäkrande funktion (Sullivan 2019b, s. 1149). Denna grindvaktsfunktion existerar inte på samma sätt på det öppna internet, vilket gör att granskningen i större mån behöver göras av individer själva, exempelvis genom MIK. Men även MIK har sina begränsningar, särskilt i ett samhälle där människors uppfattningar alltmer baseras på exempelvis gruppstillhörighet (Lor 2018, s. 67ff). Olof Sundin (2020) frågar sig om källkritik ens är möjlig om det inte finns en gemensam grund för att fastställa vad som är sanning (Sundin 2020, s. 161). Denna oenighet handlar i grund och botten om brist på tillit till etablerade aktörer, i vilket MIK inte kan hjälpa (Sundin 2020, s. 161f).

Här synliggörs en intressant potentiell konflikt mellan bibliotekens två demokratiska uppdrag, att dels främja kunskap och dels främja åsiktsbildning. Denna konflikt framträder också i biblioteksplanerna. Samtidigt som biblioteksplanerna uttrycker att biblioteken ska vara en arena för opinionsbildning och demokratisering finns olika ställningstaganden som att biblioteken ska lyfta fram ”forskning, fakta, fördjupning och debatt” (Helsingborgs stad 2020, s. 13). Göteborgs bibliotek uttrycker det som att ”kunskapsinhämtningen ska då det är relevant vara grundad i aktuell forskning”, vilket jag tolkar som ett försök att både ta ställning för forskning men samtidigt förhålla sig till användarens önskemål (Göteborgs stad 2013, s. 11). Även i intervjun nämner bibliotekarien att det ibland finns en svårighet i att bemöta vissa uppfattningar som framkommer hos användare på biblioteket:

B: Och det är inte ovanligt heller att jag möter användare som i allmänt tal uttrycker en ... åsikter som jag till exempel personligen inte delar och nu i corona[pandemin] kan det ju handla om att man inte tror att viruset finns, att man inte ... att man menar att myndigheterna tar i för hårt eller liknande och det är ganska svårt att bemöta. Jag kan ju, jag ska ju utgå från min egen verksamhet. Att vi gör våra åtgärder utifrån att vi såklart litar på myndigheter och har ett ansvar att göra som myndigheterna säger. Eh, men det är ganska svårt att bemöta människor som har en fast uppfattning som sticker iväg väldigt djupt ifrån den egna.

I: Mm. Hur gör ... hur har du gjort i dem fallen?

B: Jag brukar påpeka att jag inte håller med. Sen går jag inte i diskussion om... Jag startar inte en väckelserörelse för den här personen, det gör jag inte. Utan jag bara konstaterar att vi har olika åsikter i den här och jag har ett ansvar som tjänsteman att följa regler och uppmaningar på ett professionellt sätt. (Intervju med bibliotekarie 2021)

Här upplever bibliotekarien en situation där flera identiteter och uppdrag krockar, och där rollerna som åsiktsfrämjare och kunskapsförmedlare upplevs som svåra att kombinera. Bibliotekarien beskriver att hur den förmedlade informationen tas emot ofta beror på vilken inställning en individ har till olika myndigheter (Intervju med

bibliotekarie 2021). Denna kommentar synliggör ett annat dilemma, en brist tillit till samhällets institutioner. Denna brist på tillit är i högsta grad problematisk för demokratin, som kräver ett visst mått av förtroende för att fungera (Lenard 2007, s. 328f). Helsingborgs biblioteksplan delar bibliotekariens verklighetsbild, och skriver att synen på det offentliga har blivit mer negativ:

De ökade socioekonomiska skillnaderna i samhället leder till en sviktande tillit som kan leda till minskad tro på demokrati, samt en mer negativ syn på det offentliga. (Helsingborgs stad 2020, s. 12)

Helsingborgs biblioteksplan kopplar denna brist på tillit till ökade socioekonomiska skillnader, men Kavanaugh och Rich (2018) nämner också andra faktorer som kan bidra, såsom verklighetsuppfattning, politisk ideologi och personliga erfarenheter. De nämner också att hur information presenteras, exempelvis inom forskning, kan upplevas som svårtillgänglig (Kavanaugh & Rich 2018, s. 34). Lor (2018) kopplar bristen på tillit till postmodernismens skepsis mot auktoritära figurer (Lor 2018, s. 311). Problemet är mångbottnat. Å ena sidan måste den fria åsiktsbildningen kunna rymma ett visst mått av desinformation, å andra sidan krävs en lägstanivå av samstämmighet för att kunna föra meningsfulla samtal (Wikforss 2020, s. 32f).

Som Carlsson (2013) skriver så har bibliotek ett relativt högt förtroende, vilket spåras till att institutionen kopplas samman med olika positiva samhällsvärden, såsom trygghet och demokrati (Carlsson 2013, s. 123). Enligt Carlsson vill Malmö stadsbibliotek förstärka denna relation genom att marknadsföra biblioteket som användarnas egna bibliotek, vilket också syns i deras formulering i biblioteksplanen om att fungera som ett kreativt kunskapscentra ”för egenproducerad media” (Carlsson 2013, s. 124; Malmö kommun 2016, försättsblad). I denna formulering skymtar en idé om att förtroendet för biblioteket stärks om användarna får mer möjlighet att forma det. Om detta stämmer skulle en alltför fostrande inställning till exempelvis vad fakta eller kunskap är istället kunna förstöra förtroendet för biblioteken (jmf Sundin 2020, s. 162). Samtidigt så krävs en gemensam faktagrund för att föra meningsfulla samtal inom ramen för demokratin. Här finns en intressant utmaning för biblioteken. Biblioteken ska både verka som en kanal för människors delaktighet i demokrati och upprätta förtroende för fakta, samtidigt som de ska bevara förtroendet för sig själva som myndighet.

5.5 Folkbiblioteket som mötesplats

I bibliotekslagen står det att biblioteket ska vara en plats för ”alla” (SFS 2013:801). Detta innebär, till skillnad från tidigare lagskrivningar, att bibliotekens uppdrag omfattar även icke-medborgare. Att biblioteket ska vara en plats för alla är en formulering som återkommer i biblioteksplanerna. Ofta betonas bibliotekens opartiskhet och att bibliotekarier ska förhålla sig lika till alla besökare oavsett

exempelvis religionstillhörighet, härkomst eller sexualitet. Det kan också handla om att man vill stimulera till möten mellan olika sociala grupper och identiteter. Här syns en tydlig koppling till en radikal demokratiförståelse, där samhället förstås som heterogent – bestående av olika grupper – och där demokratin drivs fram av olika meningsutbyten (Dahlgren 2009, s. 67, Rivano Eckerdal 2017, s. 1025). I denna diskurs intar biblioteket en position som en pluralistisk mötesplats med utrymme för olika perspektiv. Flera av biblioteksplanerna innehåller formuleringar som att folkbiblioteken ska vara en plats för olika former av ”gränsöverskridande” möten, exempelvis som i Malmös plan:

[Biblioteket] bör förstås som en plats...

- där individer och grupper från olika områden i Malmö kan träffas gränsöverskridande [...]
- som ger utrymme för Malmöborna att påverka och uttrycka sig (Malmö stad 2016, s. 8)

Den fria åsiktsbildningen är i denna diskurs något som relaterar till ett fritt meningsutbyte. Detta meningsutbyte stärks genom att olika perspektiv och åsikter utbyts (Adelmann et al. 2013, s. 61; jmf Dahlgren 2009, s. 67). Umeås biblioteksplan relaterar meningsutbytet till yttrandefriheten: ”Yttrandefriheten är central i folkbibliotekstanken och därför ska åsikter utmanas och olika tankar utbytas i biblioteken” (Umeå kommun 2020, s.14). Men diskursen om bibliotek som mötesplats begränsar sig inte till människor, utan handlar också om att föreställningsvärldar mår bra av att utmanas, exempelvis i mötet med litteratur. ”Här kan stockholmarna odla sitt inre, *hitta nya stigar* och fördjupa sig i miljoner nya världar. Här är världen större.” (Stockholm stad 2016, s. 4, min kursivering). Att befintliga perspektiv ska utmanas återkommer i flera av planerna. Det finns överlag en tydligt positiv inställning till att bryta det invanda. I diskursen syns också en tydlig koppling till Chantal Mouffes idéer om agonistisk pluralism. Biblioteket blir här till en institution som möjliggör att människor med olika sociala erfarenheter kan mötas i en agonistisk relation, som meningsmotståndare, i motsats till en antagonistisk relation, som fiender (Mouffe 2000, s. 102f). I denna diskurs möjliggörs detta möte genom att biblioteket upplåter rum till alla på jämlika grunder.

5.5.1 Utmaningar för biblioteket som mötesplats

Flera av biblioteksplanerna uttrycker en oro för effekten som olika sociala plattformar har på människors informationsintag, exempelvis genom filterbubblor. Filterbubblor är ett begrepp som används för att beskriva att innehållet i människors sociala medieflöden alltmer baseras på redan befintliga intressen, istället för andra kriterier såsom fakta eller åsiktsutbyte (Kiszl & Fodor 2018, s. 754). Ibland används också formuleringen ”fragmentisering av information” i biblioteksplanerna. Jag tolkar fragmentisering och filterbubblor som snarlika begrepp, men fragmentisering

kan också syfta till en idé om att djupläsningen minskar till förmån för läsning av kortare texter.

Som en del av digitaliseringen utvecklas informations- och kommunikationskanalerna till att bli allt mer individanpassade, vilket skapar risk för att hamna i så kallade filterbubblor, där information filtreras efter varje individs intressen, åsikter och användarmönster. Datanalys används alltmer för målgruppsanpassning, samtidigt som tilltron till traditionella medier minskar och sociala medier hela tiden ökar i betydelse. Detta ställer allt högre krav på källkritik och perspektiv. (Stockholms stad 2016, s. 3)

Flera av biblioteksplanerna tog upp filterbubblor eller fragmentisering av information som ett problem eller en risk. När det kommer till en diskurs om biblioteket som en mötesplats så kan effekten av filterbubblor ses som problematiskt ur två synvinklar. Dels att filterbubblor hindrar detta meningsutbyte från att ske, men också att när människors verklighetsuppfattningar skiljs åt, så riskerar det att skapa en antagonistisk relation mellan olika perspektiv (Kavanaugh & Rich 2018, s. 152; Wikforss 2017). Oron för denna antagonistiska relation syns som tydligast i formuleringar kring polarisering:

Polarisering i samhället ökar såväl när det gäller ekonomiska villkor som värderingar och verklighetsuppfattning. De ökade socioekonomiska skillnaderna i samhället leder till en sviktande tillit som kan leda till minskad tro på demokrati, samt en mer negativ syn på det offentliga. Snabb digitalisering innebär ett allt tydligare utanförskap samt ökade förväntningar på tillgänglighet. (Helsingborgs stad 2020, s.12).

Helsingborgs biblioteksplan tar inte upp polarisering i relation till specifikt filterbubblor, men däremot kopplas begreppet polarisering till ordet ”verklighetsuppfattning”. Det indikerar att det handlar om tendenser där människor blir mer åtskilda i den bild de har av samhället (Kavanaugh & Rich 2018, s. 152). Polarisering är ett komplext fenomen, eftersom det både förskjuter gränsen mellan åsikt och fakta och förvärras av densamma (Kavanaugh & Rich 2018, s. 152). En annan effekt av denna förskjutning är att åsikter tenderar att bli identitetsmarkörer, vilket ytterligare förstärker polariserande eller antagonistiska effekter (se ex SOU 2020:56, s. 69). Forskning visar att människor tenderar att ha olika tillit till källor baserad på den redan befintliga förförståelsen. Det kan leda till att själva mediekonsumtionen i sig blir polariserad (Eriksson & Michnik 2019, s. 318). Dessutom tenderar människor att ha ett slags *bekräftelsebias*. Med bekräftelsebias avses att människor gärna vill bekräfta de åsikter som existerar i den egna ideologiska gruppen (Wikforss 2017). Åsikter blir då en slags identitetsmarkörer, vilket förstärker tendensen att söka och acceptera information som överensstämmer med redan förutfattade meningar. Åsa Wikforss (2017) skriver att detta riskerar att skapa ett slags *politiskt motiverat tänkande*, där människor börjar agera för att försvara den egna övertygelsen. I ett sådant begränsande åsiktsklimat blir det också lättare för desinformation att spridas och få fäste (Kavanaugh & Rich 2018, s. 152). Det kan leda till att meningsskiljaktigheter blir så pass djupgående att det blir svårt

att tillslut föra en meningsfull diskussion kring ett ämne (SOU 2020:56, s. 69; Wikforss 2017; Wikforss 2020, s. 32).

I diskursen om biblioteket som en mötesplats vill biblioteken vara en motvikt till effekten av filterbubblor och polarisering. Det här perspektivet märks inte minst i biblioteksplanerna. Flera biblioteksplaner har formuleringar som att biblioteken ska ”utmana” eller ”övertaska” användaren:

Huvudbiblioteket är den självklara platsen för upplevelser, inspiration, information, läsning, lyssnande, intryck eller bara för att vara. Här bli[r] man överraskad. (Västerås stad 2013, s. 5)

I folkbiblioteken finner användaren upplevelser och vägar till kunskap genom väntade och oväntade möten. I biblioteket ska man utmanas, lockas och inspireras av det som är okänt och kunna välja om man vill anta utmaningen och forska vidare i medierna. (Göteborg stad 2013).

I de här citatet syns också att folkbiblioteket försöker balansera mellan olika uppdrag. Samtidigt som de vill bryta perspektiv försöker de förhålla sig till uppdraget med att vara opartiska, till exempel i Göteborgs stads formulering om att biblioteket är en plats där man ska utmanas, men att det är upp till användaren själv att välja huruvida hen vill anta den utmaningen. Men det finns också mer aktiva ställningstaganden i biblioteksplanerna:

Läsförståelsen sjunker, läsningen fragmentiseras och här *måste* biblioteken vara en lustfylld motkraft. (Jönköpings kommun 2018, s. 19, min kursivering.)

Att arbeta inspirerande kring ungdomslitteratur, *vidga filterbubblor* och möta ungdomar är ett särskilt viktigt område under denna period. (Stockholm stad 2016, s. 9, min kursivering.)

Det är intressant att Stockholm stad, som i citatet ovan, framförallt kopplar samman filterbubblor med unga. Detta kan ha att göra att man tolkar ungdomar som mer sårbara för de effekter som filterbubblor har eller också att det är lättare att formulera ett sådant här mål i relation till ungdomar som också omfattas av skolbibliotekens verksamhet, och därmed bör uppnå vissa kunskapsmål inom ramen för skollagen (Sundin 2020, s. 162). Bibliotekens utbud presenteras lika för alla, vilket skiljer dem från filterbubblor. Vissa går så långt som att kalla biblioteken för ”filterbubblans antites” (Kiszl & Fodor 2018, s. 754). I biblioteksplanerna blir det tydligt att om biblioteken inte var det innan, så vill de i alla fall vara det nu.

5.6 Folkbiblioteket som stöd

Om den föregående kategorin berörde en diskurs där demokratin främjades av ett fritt meningsutbyte mellan olika grupper fokuserar denna kategori istället på människors lika möjlighet till fri åsiktsbildning. Även i denna diskurs förstås samhället som heterogent, där människor har olika förutsättningar för att göra sina röster hörda. För att stödja den fria åsiktsbildningen bör biblioteket därför arbeta utjämnande, genom att stötta utsatta grupper. Detta synsätt syns exempelvis i region

Jönköpings formulering om inkludering: ”Ett inkluderande förhållningssätt ger alla människor möjlighet att utifrån sina behov ta del av och aktivt delta i samhället” (Region Jönköping 2016, s. 2). Att ”aktivt delta i samhället” förstår jag här som möjlighet att bruka sina demokratiska rättigheter. Denna aspekt kan sägas relatera till Meredith Farkas (2020) och Megan Bolers (2000) tankegångar. Boler (2000, s. 4) fokuserar på yttrandefrihet ur ett klassrumsperspektiv och menar att yttrandefriheten inte är något som utgår från en neutral yta eftersom det finns ojämlikheter i vilket maktutrymme olika människor har. Farkas (2020, s. 48) tar in detta resonemang i en bibliotekskontext och menar att för att främja fri åsiktsbildning räcker det därför inte för biblioteken att förhålla sig neutrala till sina användare och sitt utbud. Farkas hänvisar till en liberal förståelse av neutralitet och menar att den snarare innebär att upprätthålla en redan etablerad maktordning (Farkas 2020, s. 48; jmf Macdonald & Birdi 2020, s. 336). Snarare bör biblioteken stötta vissa grupper för att öka deras delaktighet eller synlighet. Att biblioteken ska prioritera vissa grupper står också inskrivet i bibliotekslagen (SFS 2013:801) under § 4 och § 5. Här ingår de nationella minoriteterna, personer med annat modersmål än svenska och personer med funktionsnedsättning. Att bibliotekslagen tar ställning för prioriterade grupper kan också kopplas samman med en republikansk syn på medborgarskapet där lagen blir reglerande för att säkerställa att alla är delaktiga (Dahlgren 2009, s. 66f). I denna diskurs ska biblioteken istället verka för att jämna ut skillnader i samhället, genom att ge alla människor samma förutsättningar för att komma till tals. En fri åsiktsbildning handlar här om allas möjlighet att göra sig hörda, och där vissa röster kan behöva backas upp.

5.6.1 Utmaningar mot biblioteket som stöd

Jag identifierar inga utmaningar i biblioteksplanerna mot biblioteket som stöd. Jag ska ändå redogöra för en utmaning som har trätt fram under arbetet med denna uppsats, och särdeles i intervjun med bibliotekarien. Det är en utmaning som hen identifierar i det politiska klimatet. Bibliotekarien lyfter situationer som uppstått i vissa svenska kommuner där kommunalt anställda SD-politiker velat rensa ut litteratur på andra språk än svenska, vilket motiveras med att litteraturen inte används (se ex Lindkvist 2019). Här går att utläsa en underliggande oro hos bibliotekarien för att vissa demokratiska värden är hotade.

Biblioteken har länge varit i en ekonomiskt ansträngd situation och det är något vi har lärt oss förhålla oss till, men att vara under en politisk ansträngd position är ganska nytt. Och den är mer eller mindre påtaglig i olika... i olika kommuner såklart. Men jag tror inte det finns något av de större biblioteken som inte är mycket väl medvetna om att det finns krafter som faktiskt är intresserade av att montera ned bibliotek av helt andra orsaker än att de kostar för mycket. Eller att neutralisera bibliotekens verksamhet. (Intervju med bibliotekarie 2021)

Bibliotekarien tar här upp idén om biblioteket som neutralt. Till skillnad från Farkas (2020) menar hen att neutralitet som begrepp fått en förskjutet innebörd, åtminstone i en svensk kontext (jmf Farkas 2020). Med en diskursteoretisk term går

det här att prata om neutralitet som en slags *flytande signifikant*, alltså ett tecken eller element vars mening är särskilt öppet för tillskrivandet av mening (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 130). Bibliotekarien upplever att en tidigare uppfattning av neutralitet som har handlat om att stå upp för vissa medmänskliga värden såsom mänskliga rättigheter har börjat ifrågasättas:

B: Jag brukar uttrycka mig som att vi är demokrati i praktiken varje dag. Vilket ju... Och man brukar också prata bibliotek som neutrala. Och för trettio år sedan kanske det i någon mån stämde, men det stämmer inte nu. Eftersom i neutraliteten ingår tro på demokrati och tron på demokratiska krafter... demokratisk ordning. Det ingår att tro på mångfald. Det ingår att tro på alla människors lika värde. Det är fan inte några neutrala ställningstaganden nuförtiden.

I: Hm. Är det... alltså är det skillnad från förr eller har det bara blivit synligare på något sätt?

B: Nej, alltså, skillnaden gentemot förr är att värdena var allmängiltiga på ett sätt som de inte är längre. För det var ingen som ifrågasatte det på samma sätt som det ifrågasätts nu. (Intervju med bibliotekarie 2021)

Bibliotekarien menar här att ett nytt politiskt klimat gjort att det skett en förskjutning i vad som hos allmänheten anses vara neutralt och att biblioteken genom att följa lagtexten och stå upp för dessa värden därmed inte längre kan sägas vara neutrala. Här går det att återvända till Schmidts (2020) olika neutralitetsförståelser. Om biblioteken tidigare anammade en slags kulturell ödmjuk neutralitet som varit medveten om det olika maktutrymme som olika grupper har och aktivt verkat för att jämställa dessa maktutrymnen, så har nya politiska artikuleringar gjort att denna neutralitet blivit ersatt av en mer passivt inriktad neutralitet (Schmidt 2020, s. 281). Denna passiva neutralitet handlar istället om användarens behov – och fylls nu också med ny mening om en viss sorts ideal användare: den svensktalande medborgaren. En medvetenhet om orsakerna bakom denna förskjutning går eventuellt att läsa in i Helsingborgs stads biblioteksplan. De skriver att till bibliotekets största utmaningar hör ”krafter som hotar demokrati och yttrandefrihet” (Helsingborg stad 2020, s. 11f). Att neutralitetsbegreppet förändras av nya politiska strömningar och ingripanden är inte heller något nytt. Som tidigare nämnts orsakade nyliberala strömningar under 1980-talet och 1990-talet att biblioteken fick ett mer användartillvänt fokus, bland annat genom nya förvaltningsmodeller såsom New Public Management (Carlsson 2013, s. 13). När ett nytt element såsom begreppet användning artikuleras in i diskursen, förändras meningen. I detta fall får det begreppet neutralitet att mer börja handla om att utgå från majoritetens önskemål, snarare än minoritetens behov. Denna förståelse, menar bibliotekarien, har nu fyllts med ytterligare ideologiskt innehåll genom att det används för att ifrågasätta lagstiftningen om prioriterade grupper. Här hotas bibliotekets identitet som stöd av en ny politisk hegemoni som förskjuter frågan till att dels handla om *hur mycket* som litteratur används och slutligen också *vilka* som använder den. Johanna Rivano Eckerdal (2017) skriver att för att hindra att en politisk hegemoni riskerar att omkullkasta vissa delar av bibliotekens demokratiska arbete så krävs formerandet av en kontra-hegemoni:

There is a need to form counter-hegemonies to defend the dimension of equality within the democratic institutions, an opposition against both the neoliberal hegemony and the strong counter-hegemonies from the extreme right that currently challenge democracy both from within and outside its institutions. (Rivano Eckerdal 2017, s. 1015)

Bibliotekarien i intervjun gör just detta genom att ta en tydlig ställning för bibliotekets lagskrivning. I slutet av intervjun säger hen att om neutralitet inte längre innebär att stå upp för prioriterade grupper så bör biblioteket inte längre kalla sig neutralt:

Jag menar att jag har vissa... jag har kollegor inom vissa fält som skulle, som både tror att vi är neutrala och skulle lägga sig vinn om att vi skulle vara det. Och jag menar att nej, det ska vi inte vara. Vi ska verkligen stå upp för de grundvärden som också framgår i lagen. (Intervju med bibliotekarie 2021)

5.7 Diskussion

Jag har under ett antal underrubriker redogjort för olika diskursiva förståelser som framkommit i det empiriska materialet. Jag har valt att benämna dessa förståelser för identiteter, eftersom de ger uttryck för olika subjekspositioner som folkbiblioteket antar i relation till den fria åsiktsbildningen. Dessa identiteter uttrycker olika idéer om hur folkbiblioteket ska fungera som ett demokratiskt verktyg för medborgarna, genom att antingen ge tillgång, resurser eller utrymme till förmån för fri åsiktsbildningen. Dessa identiteter förhåller sig också till andra, större förståelser av demokrati, såsom liberala, kommunitarianistiska och republikanska tankegångar (Dahlgren 2009, s. 65). I min läsning upplever jag att folkbiblioteken förhåller sig flytande mellan dessa positioner. De balanserar mellan en liberal diskurs, där bibliotekens opartiska hållning och individens frihet står i centrum, och en radikal eller republikansk diskurs som baseras på en bild av samhället som bestående av olika grupper med olika förutsättningar. I det senare vill man istället utjämna skillnaden i villkor för dessa grupper eller få till stånd ett meningsutbyte mellan dem. Biblioteket intar sin identitet utifrån den aktuella diskursen. Varje bibliotek gav också uttryck för flera identiteter inom samma biblioteksplan. Enligt Laclau och Mouffe kan inget subjekt någonsin bli helt. Det är alltid splittrat mellan olika identiteter, vilket jag tycker är illustrativt för hur folkbiblioteken fungerar här (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 41f).

En eventuell konflikt mellan olika identiteter berörs inte uttryckligen i biblioteksplanerna, men framkommer i mötet med de utmaningar som nämnts. I en diskursanalys går det att betrakta dessa utmaningar som artikulationer av nya element som förändrar meningssammanhanget i en diskurs. Om folkbiblioteket identifierar sig som en folkbildare, vars mening träder fram genom det nät av mening som uppstår i relationen till andra element, förändras detta meningssammanhang när nya element såsom desinformation eller filterbubblor

träder in i diskursen. Det skapar också en instabilitet som gör att olika identiteter kolliderar. Det syns exempelvis när det kommer till bibliotekens arbete med källkritik. Konflikten kommer till uttryck i mötet mellan två diskurser: en liberal diskurs där biblioteket ses som opartiskt, där den fria åsiktsbildningen bör lämnas just fri och därmed avhängd ingripande, och där folkbiblioteken antar en passivt neutral position som utbud (jmf Macdonald & Birdi 2020, s. 334f). I denna diskurs tilldelas biblioteket en funktion som möjliggör en slags *equality of opportunity* (Phillips 2004, s. 2f). Den andra diskursen handlar istället om att det demokratiska samhället kräver vissa gemensamma grunder för att fungera, vilket hotas när det inte längre finns ett gemensamt samförstånd kring vad som kan anses vara fakta eller sanning – och när antidemokratiska makter använder sig av denna splittring för att nedrusta förtroendet för demokratin. Här antar folkbiblioteken istället en position som utbildare. I den ena diskursen bör biblioteket avhålla sig från att ingripa i människors informationsintag, medan i den andra diskursen bör biblioteken tvärtom agera som ett civilförsvar och ta ställning för vissa grundläggande fakta. I dessa två kolliderande diskurser väcks ett antal frågor: hur fri kan egentligen den fria åsiktsbildningen vara? Är det en rättighet att få vara desinformerad? Vad menas egentligen med kunskap? Hur befästs demokrati? Här uppstår ett antal olika antagonistiska relationer mellan olika identiteter där olika diskurser och principer ställs mot varandra: idén om biblioteket som nödvändig utbildare ställs mot frivillighetsprincipen; individens frihet ställs mot idén om samhällskittets nödvändiga beståndsdelar; det kunskapsförmedlande uppdraget ställs mot uppdraget med den fria åsiktsbildningen. Att folkbibliotek finner det svårt att navigera häremellan är inte särskilt konstigt.

Här vill jag knyta an till Chantal Mouffes idéer om agonistisk pluralism. I en agonistisk förståelse av demokrati drivs samhällsutvecklingen framåt av olika konflikter. Istället för att betrakta en konflikt som antagonistisk, där två parter eller diskurser ställs emot varandra, kan konflikten i sig bli central och ledande. Istället för antagonism, en motsättning mellan fiender, kan man här tala om agonism, en motsättning mellan meningsmotståndare (Rivano Eckerdal 2017, s. 1014). Med detta synsätt skapar konflikten istället ett spänningsfält som kan användas för att, i dialog, driva en fråga framåt (Dahlgren 2009, s. 99). Att biblioteksplanerna har en inneboende konflikt i sitt uppdrag och därmed ger uttryck och röst för olika demokratiska diskurser skapar just ett sådant intressant spänningsfält. Biblioteken kan på så vis fungera som en pluralistisk arena med utrymme för olika tolkningsmöjligheter och ageranden. Det möjliggör för olika politiska krafter att existera i ett visst samförstånd inom biblioteksverksamheten. Bibliotekarier kan i detta spänningsfält förhandla fram ställningstaganden i dialog med varandra (jmf Olsson Dahlquist 2019, s. 209). Det gör biblioteket flexibelt och dynamiskt, något som också efterfrågas i en tid av snabba förändringar. Här sällar jag mig till Lisa Olsson Dahlquist som menar att demokrati bör ses som en process (Olsson Dahlquist 2019, s. 209). Hotet här kommer snarare från risken att en diskurs får

alltför mycket utrymme. Pluralistisk agonism uppstår där olika diskurser är verksamma. För att upprätta ett pluralistiskt förhållningssätt gäller det för biblioteken att också forma alternativ där en hegemoni riskerar att utesluta en diskurs (Rivano Eckerdal 2017, s. 1015).

Pluralistisk agonism möjliggörs också genom de idéer eller föreställningar som får ta plats i biblioteket. Här vill jag återvända till intervjun med bibliotekarien. Hen uttryckte att om vi ska börja värdera information enbart utifrån att den passar in i den tillfälliga världsbilden skulle majoriteten av de böcker som idag betraktas som klassiker behöva rensas ut från biblioteken eftersom de förmedlar synsätt på människor som idag ses som utdaterad. Hen påpekade att det också kan finnas ett allmänmänskligt värde i det som av allmänheten uppfattas som stötande. Det går heller aldrig att veta vad som händer hos en individ i mötet med en text.

Alltså även i ... [pausar, tänker efter och suckar]. Även i dåliga eller farliga uts... texter eller ... så kan det ju också finnas saker och ting som inte är så dumma. Som får en att tänka ett varv till. Även om man inte köper idén i sin helhet så kan man ändå få insikter eller testa sitt eget sätt att tänka mot texten. (Intervju med bibliotekarie 2021)

Bibliotekarien påpekade att det som är sant idag inte behöver vara det imorgon eller om ”hundra år” (Intervju med bibliotekarie 2021). Jag tolkar detta som att en öppen och tillåtande hållning säkrar bibliotekens möjlighet att rymma utveckling, och därmed även morgondagens sanningar. Att gå in och ”rätta” desinformativt innehåll blir därmed en verksamhet som snarare skjuter biblioteket och därmed den fria åsiktsbildningen i foten. Även här skymtar alltså ett pluralistiskt förhållningssätt. Biblioteken tar både ställning för vissa demokratiska värderingar men också för att det provocerande och obekväma har en plats i folkbiblioteket.

Jag menar inte att biblioteken har en ... har en uppgift att hindra människor från att ta del av den typen av information eller åsikter. Däremot, så är det viktigt att biblioteken står upp för mänskliga rättigheter. Att det är sättet som vi kan jobba på. Att vara negativa till våld, att vara negativa till icke-demokrati, att vara öppna för mångfald, att vara öppen för mänsklig diversitet. Ehm, så. Det får vara sättet att jobba på, så att säga. (Intervju med bibliotekarie 2021)

Bibliotekarien beskriver hur det går att både stå upp för vissa värden och samtidigt inkludera litteratur som uttrycker något annat. Denna hållning tillåter olika demokratiska identiteter och även konflikterande ställningstaganden att existera parallellt. Därmed skapas utrymme för just det meningsutbyte som Mouffe menar driver samhället framåt (Rivano Eckerdal 2017, s. 1014). Denna oenighet eller konfliktyta är mer eftersträvansvärd än konsensus då den ger människor verkliga valmöjligheter i bildandet av sina uppfattningar (Mouffe 2000, s. 104). På så vis blir biblioteket också den ”demokratiska design” där antagonism omvandlas till agonism (Mouffe 2000, s. 103).

5.7.1 Källkritik – hot mot fri åsiktsbildning eller nödvändig för den?

När elementet med källkritik artikuleras skapas en konflikt inte bara mellan bibliotekets olika identiteter utan också mellan bibliotekens två demokratiska uppdrag, som kunskapsförmedlare och som främjare av den fria åsiktsbildningen. Konflikten bottnar i en osäkerhet kring om utpekandet av källor som trovärdiga eller inte trovärdiga bryter mot bibliotekets opartiskhet. Denna konflikt blir extra tydlig i de fall där källkritik uttrycks som en förmåga att kunna avgöra ”sanningshalten” i information (ex. i SOU 2020:56, s. 154). Jag har ovan lyft hur biblioteket genom att involvera olika demokratiska diskurser kan fungera som ett pluralistiskt rum för att på så vis ge utrymme för dialog och flexibilitet. Men jag vill också lyfta en annan aspekt av källkritik. Källkritik behöver inte innebära en konflikt mellan de demokratiska uppdragen. Ett källkritiskt arbete behöver nämligen inte handla om att peka ut viss information som sann eller inte falsk¹³, utan snarare om att ge verktyg för att förstå i vilken kulturell, politisk eller teknisk kontext som information uppstår i, vilket också är det sätt som stöds mest i forskning (Revez & Corojo 2021, s. 3). Här handlar det snarare om att värdera källan som trovärdig eller inte trovärdig. Med detta förhållningssätt riskerar inte källkritik att stöta sig med den fria åsiktsbildningen, utan blir snarare ett verktyg för den. Om idén med den fria åsiktsbildningen handlar om att människor ska kunna skaffa välgrundade uppfattningar, blir det väsentligt att inte bara försöka balansera ut de gömda strukturer som påverkar människors olika möjligheter till denna åsiktsbildning, utan också skapa en medvetenhet kring dessa strukturer. Kanske finns det skäl att rentav förmoda att den fria åsiktsbildningen blir än mindre fri om den lämnas ”därhän”? Den blir då utelämnad till den – långt ifrån neutrala – infrastruktur som presenterar information. Att förse människor med källkritiska verktyg kan istället ge individen förutsättningar att ta en så medveten ställning som möjligt, utan att biblioteken för den sakens skull ingriper i själva ställningstagandet. Denna hållning stärker den fria åsiktsbildningen på ett sätt som inte riskerar att krocka med opartiskheten. Därför vill jag hävda att källkritik, med sina syskontermer källtillit och sökkritik, inte behöver utgöra någon konflikt med bibliotekens uppdrag för fri åsiktsbildning, utan tvärtom skulle kunna betraktas som en del av den.

Däremot kan det finnas en svårighet i hur arbetet med källkritik ska bedrivas på ett fördelaktigt sätt. I skolbibliotekens arbete görs detta inom ramen för skolans läroplan, men folkbibliotekens arbete bygger på frivillighet och de kan därför inte tvinga en individ att ta till sig kunskap kring något. Detta var också en svårighet som framkom i intervjun med bibliotekarien. Hen menade att bibliotekens digitala verksamhet ofta består i att hjälpa människor med rätt grundläggande saker, som att skriva ut dokument eller ha hjälp med myndighetspapper. Det fanns sällan

¹³ Tvärtom blir nog uppdelningen av ”sant” och ”falsk” inte särskilt meningsfull för bibliotekens arbete, eftersom den skapar ännu mer komplexa indelningar för biblioteken att förhålla sig till.

utrymme att föra en diskussion om själva innehållet. Bibliotekarien menade att källkritik var något som de istället berörde i olika publika evenemang på biblioteken, men att dessa evenemang sällan lockade besökare.

Om vi anordnar aktiviteter som har med säkerhet, digital säkerhet, att göra och där finns olika teman kring det, så har vi inga besökare. Minimalt med besökare. Och vi har ju ofta, och det händer ju att vi, att vi skapar material som de ska kunna ta del av själv. Det här är bra att tänka om du har skaffat en mobil. Det här är bra att tänka på om du skaffar sociala medier och så, det används ju i extrem liten [utsträckning]. Ja, så. Så att ambitionen finns absolut ifrån bibliotekens sida men vi pratar, jag uppfattar att vi pratar för döva öron i hög utsträckning. (Intervju med bibliotekarie 2021)

Om källkritik inte står i konflikt med den fria åsiktsbildningen, utan snarare kan ses som en aspekt av den, kanske den stora frågan är hur biblioteken ska nå ut med denna förmåga? Här kommer också en annan aspekt in, den om tilliten till biblioteken som institution. Det finns nämligen en risk att en alltför påtvingande hållning från bibliotekens håll inte bara riskerar skära sig med bibliotekens opartiskhet, utan också kan bli direkt skadlig för förtroendet för dem som institution (Sundin 2020, s. 162).

Även tillitens roll till hur information tolkas har varit ett stort tema som berörts i denna uppsats. En övergripande fråga handlar om själva grunden till varför människor misstror en källa. Forskning visar att både ett alltför högt förtroende och ett alltför lågt förtroende kan bli lika skadligt i värderandet av källor (Haider & Sundin 2020, s. 12). Misstro mot information handlar inte enbart om informationen i sig, utan också om källan till informationen. Det hjälper inte att informationen är pålitlig om individen ifråga inte känner förtroende för källan. Att lära ut källtillit är en aspekt av detta, men frågan är om problemet inte också är större än så.

Och då är det också svårt att bemöta för varför är min källa mer relevant än din källa och det kan ju vara himla svårt att argumentera för. I synnerhet om man har en uppfattning av att myndigheter generellt sett är ute för att lura en på något vis, hålla tummen i ögat på en som invånare och så. Då ... då är dem ju per se farliga källor, falska källor. Även om jag personligen då tror på dem och litar på dem. Men då, då är det ju jag som är den som är lurad om man ska säga så. (Intervju med bibliotekarie 2021)

I citatet ovan tar bibliotekarien upp hur förtroendet för myndigheter kan påverka hur information tas emot. Citatet ställer en fråga om hur tillit, eller snarare brist på tillit, uppstår. I diskussionerna om tillit ser jag en risk att fokuset enbart hamnar på individen och individens förmåga. Tillit byggs inte upp från ingenting, och för att människor ska vara villiga att underkasta sig sitt samhällssystem så krävs det också att samhället i sig lyckas förvalta detta förtroende (Lenard 2007, s. 328f). Patti Lenard (2007) skiljer på proportionerlig och oproportionerlig misstro, där det ibland finns grundade skäl att misstro, exempelvis i situationer där konflikter mellan grupper resulterat i våldsamheter (Lenard 2007, s. 321). Det kan också handla om situationer där ett förtroenderelationer bryts frekvent (Lenard 2007, s. 322). När omstrukturering av sjukvården gör att nödvändig vård stängs på mindre orter, och

där nedkoppling av kopparnätet gör att vissa personer inte har täckning att ringa i nödsituationer så är frågan om en brist på förtroende alltid är helt ogrundad (Enlund 2020, s. xi; Fröberg 2021). Det här är bara några exempel där samhället kan tänkas brista i att upprätta en förtroenderelation till sina medborgare. Får detta konsekvenser för hur människor utvärderar information från ansvariga myndigheter? Här krävs givetvis mer forskning. Men i sådana fall blir frågan om källtillit och källkritik en mycket större fråga än bara om en individs förmåga att tolka innehåll. Det blir något som handlar om hela samhället.

6. Slutsatser och framtida forskning

Syftet med denna uppsats är att utveckla fördjupad kunskap om folkbibliotekens stödjande av den fria åsiktsbildningen i ljuset av samtidens osäkra informationsklimat. För att uppnå syftet har jag genomfört en diskursanalys av fjorton olika biblioteksplaner. Jag har också använt mig av en intervju för att illustrera de utmaningar som framkommer i dokumenten. I detta avslutande kapitel börjar jag med att återkoppla till uppsatsens frågeställningar och presentera slutsatser från analysen. Därefter avslutar jag med reflektioner kring uppsatsen samt kommer med förslag på framtida forskning.

6.1. Vad kan biblioteksplanerna säga om hur biblioteken tolkar uppdraget med att främja den fria åsiktsbildningen?

Den fria åsiktsbildningen står inskriven i portalparagrafen till regeringsformen och beskrivs där som en grundläggande förutsättning för det svenska folkstyret (Hirschfeldt 2017, s. 72). I bibliotekslagen beskrivs uppdraget med att främja den fria åsiktsbildningen som en del av bibliotekens demokratifrämjande uppdrag (SFS 2013:801). Den fria åsiktsbildningens funktion för demokratin sammanlänkas med de positiva friheterna såsom yttrandefrihet, informationsfrihet, mötesfrihet, demonstrationsfrihet och tryckfrihet. I biblioteksplanerna relateras den fria åsiktsbildningen till flera av dessa friheter men också till opinionsbildning inom ramen för den demokratiska processen. Bibliotekens roll för den fria åsiktsbildningen relateras också till objektivitetsprincipen, vilket handlar om att biblioteken ska förhålla sig objektivt till sitt utbud och inte neka användare lån på åsiktsgrunder. Ett kärnvärde som ofta lyfts fram när det kommer till den fria åsiktsbildningen är neutralitet (IFLA 2016). Neutralitet är i sig ett mångfacetterat begrepp som kan fyllas med olika värden (Schmidt 2020, s. 278). Idén om neutralitet är också närvarande i biblioteksplanerna, där biblioteket balanserar mellan olika neutralitetsförståelser. Här blir neutralitet en slags flytande signifikant som är särskilt benäget att fyllas med ny mening. I intervjun framkom också en upplevelse av att den allmänna förståelsen av neutralitet har förskjutits eller fyllts med nytt innehåll.

Denna uppsats visar att biblioteken förstår sin roll för den fria åsiktsbildningen på flera olika sätt. Ofta kommer multipla diskurser till uttryck i samma dokument. Vilken aspekt av den fria åsiktsbildningen som betonas tycks snarare ha att göra med vilken verksamhet som redogörs för, där biblioteket antar olika positioner i förhållande till olika diskurser. Biblioteksplanerna balanserar mellan en liberal diskurs – som betonar allas rätt att uttrycka sig och därmed förespråkar biblioteket

som passivt neutralt; och en mer radikal och rättvisebaserad diskurs – där det snarare handlar om att stötta marginaliserade grupper eller att ge utrymme för olika perspektiv. I min utläsning av materialet kan jag se fem olika förståelser av hur biblioteken tolkar sitt uppdrag. Jag har valt att kalla dessa förståelser för identiteter, då de ger uttryck för en subjeksposition som biblioteken antar i förhållande till en viss diskurs. Jag ser inte dessa identiteter som definitiva eller slutgiltiga. Snarare ska de betraktas som olika tendenser i dokumenten, som ibland också överlappar varandra.

- *Folkbiblioteket som utbildare* (aktiv) – Här betonas den folkbildande delen och utbildande delen av bibliotekets verksamhet. Den fria åsiktsbildningen blir här något som kräver viss nödvändig kunskap för att säkras.
- *Folkbiblioteken som utbud* (neutral) – Här är idén om biblioteken som neutralt tydligast, men biblioteket balanserar mellan en idé om passiv neutralitet, som framförallt betonar användarens behov, och en aktiv neutralitet, som vill göra ett aktivt urval i bestånden (Schmidt 2020, s. 281). Biblioteken, genom att erbjuda resurser och medier är del i att underbygga åsikter. Här ses också den fria åsiktsbildningen som något som hänger ihop med fri åtkomst till information.
- *Folkbiblioteket som arena* (kanaliserande) – Här betonas biblioteken som lokal för civilsamhället. Det fysiska och digitala biblioteksrummet blir en plats som lokalsamhället kan använda sig av för att exempelvis bedriva opinion. Denna förståelse kopplas samman med en kommunitariansk förståelse av demokrati (Dahlgren 2009, s. 65). Åsiktsbildning ses här som opinionsbildning inom ramen för demokratiska processen.
- *Folkbiblioteket som mötesplats* (radikal) – Här är biblioteken de som bryter av invanda perspektiv. Människor som inte annars möts ska mötas och samtala, men man ska också ta till sig nya perspektiv genom exempelvis böcker eller åsiktsutbyte. Här finns en extra betoning av att en välgrundad uppfattning framträder i mötet med nya perspektiv.
- *Folkbiblioteket som stöd* (understödjande) – I denna diskurs är biblioteken en kraft som ska utjämna sociala klyftor. Biblioteken ska minska ojämlikheter för allas lika möjlighet att komma till tals. Åsiktsbildningen ses som något som handlar om vilken röst man har i samhället.

I biblioteksplanerna framträder en pluralistisk förståelse av den fria åsiktsbildningen. Dels förstås den fria åsiktsbildningen som en slags uppfattning som formas i medvetandet hos en individ i mötet med information, och där bibliotekets roll för att främja detta åsiktsbildande är som en neutral

informationsförmedlare. En annan diskurs betonar ett behov av vissa specifika kompetenser, där bibliotekets roll snarare handlar om att förmedla dessa kompetenser till medborgarna. Även biblioteket som en fysisk plats ses som en del i att stötta den fria åsiktsbildningen, genom att det ger lokala aktörer och föreningar en plats att engagera sig och komma till tals. Det finns också en diskurs om att den fria åsiktsbildningen handlar om själva meningsutbytet, där den fria åsiktsbildningen gynnas av att åsikter byts och bryts.

6.2 Vilka utmaningar i informationsklimatet redogör biblioteksplanerna för i relation till den fria åsiktsbildningen?

Biblioteksplanerna redogör för flera utmaningar för den fria åsiktsbildningen. En stor utmaning som flera av biblioteksplanerna nämner är ett växande informationsflöde som beskrivs som svårnavigerat och snårigt, men som också ställer krav på själva biblioteksverksamheten att vara föränderlig och anpassningsbar. Biblioteksplanerna uttrycker att informationsflödet kan göra det svårt för individer att finna relevant information, vilket riskerar att leda till en slags ”informationsbrist” hos användaren. Denna oro för informationsbrist är också synlig när det kommer till andra utmaningar som filterbubblor och inlåsningsmaterial. I biblioteksplanerna syns en oro för vad som händer med individens uppfattningar när social media med ett algoritmstyrt flöde får en ökad betydelse för informationsintaget, medan utmaningen med inlåsningsmaterial handlar om hur upphovsrättsligt motiverade begränsningar i användningen av digitalt material försvårar för bibliotekens förmedlande arbete. Enligt biblioteksplanerna riskerar inlåsningsmaterial tendenser att försvåra för bibliotekens uppdrag med att tillgängliggöra information. En annan utmaning handlar om bibliotekens förhållningssätt till källkritik, där det källkritiska uppdraget sätter bibliotekens opartiskhet i ny dager. Här har jag framfört argument om att källkritik lika gärna kan betraktas som en del av den fria åsiktsbildningen, eftersom den också är ett verktyg för att skapa sig en så välgrundad uppfattning som möjligt. Här är det viktigt att källkritik framförs på ett sätt som inte pekar ut information som sann eller falsk. Det finns dock en svårighet med hur biblioteken ska nå ut med denna förmåga på ett sätt som fortfarande är inom ramen för det frivilliga. En annan utmaning som framkommer i dokumenten handlar om tilliten till biblioteken och andra kunskapsinstitutioner, där biblioteksplanerna lyfter fram att det finns en alltmer negativ syn på offentlig verksamhet och traditionella nyhetsmedier. Denna utmaning tas upp i relation till demokratisering av kunskapsproduktion. Demokratiseringen kan bidra med att stärka den fria åsiktsbildningen, men riskerar på samma gång underminera nyhetsmediers relevans i samhället, vilket också ses som riskabelt för demokratin. Slutligen identifieras en utmaning i ett förändrat politiskt klimat som hotar vissa aspekter av bibliotekens demokratiska uppdrag. Den sistnämnda utmaningen sätts

i relation till Rivano Eckerdal (2017, s. 1015) som menar att det kan behöva formuleras kontra-hegemonier för att försvara vissa aspekter av bibliotekens demokratiska arbete.

6.3 Vilka konfliktytor och spänningar skapas här i förhållande till det kunskapsfrämjande uppdraget?

Den sista frågeställningen för denna uppsats handlar om de eventuella spänningar och konflikter som kan finnas mellan bibliotekens kunskapsfrämjande uppdrag och den fria åsiktsbildningen, i skenet av ett förändrat informationsklimat. Även om biblioteksplanerna själva är försiktiga med att peka ut konflikter, så framträder dessa när nya element såsom desinformation, Sverigedemokraterna eller filterbubblor artikuleras. Dessa nya tecken gör att tidigare stabila meningsförhållanden kring biblioteken som främjare av demokrati förändras. Här skapas ett antal antagonistiska relationer mellan de olika identiteter som biblioteksplanerna ger uttryck för. Spänningar uppstår inte bara mellan olika identiteter, utan också mellan bibliotekens två kärnuppdrag: att både bidra till den fria åsiktsbildningen och att främja kunskap. Grunden till denna konflikt handlar om vad som behövs för att upprätta ett demokratiskt samhälle, men också om vad kunskap innebär i ett sammanhang där det förekommer en upplevd förskjutning mellan åsikt och fakta. Paradoxen kan förtydligas såhär: om en gemensam grund för fakta är nödvändig för att upprätta ett demokratiskt samhälle, går det längre för folkbiblioteken att förhålla sig opartiska till ett informationsklimat där desinformation sprids? Och å andra sidan, om biblioteken inte längre är opartiska, blir åsiktsbildningen då verkligen fri? Denna spänning återkommer i flera aspekter av bibliotekens arbete. Denna uppsats levererar inga svar på denna fråga. Tvärtom uppmuntrar jag konflikten att få existera i sin tvetydighet. På så vis kan biblioteket vara ett demokratiskt spelfält för dialog och flexibilitet, som både kan låta olika åsikter få komma till tals, men samtidigt stå upp för forskning och fakta.

Det finns dock verktyg som biblioteken kan använda sig av för att både verka kunskapsförmedlande och verka för fri åsiktsbildning, utan att riskera stöta sig med någon aspekt av sitt demokratiska uppdrag. Detta menar jag går att göra genom att föra samtal om MIK, och därtill källkritik/källtillit/sökkritik. Men inte en källkritik som pekar ut viss information som sann eller falsk, utan en källkritik som snarare läser in i vilken kontext som information uppstår i och graden av rimlighet beroende på detta. Här finns ett utrymme för biblioteken att både stärka människors digitala kompetens och motverka desinformation, samtidigt som man främjar fri åsiktsbildning. Genom MIK får människor verktyg att tillägna sig kunskap och vara delaktiga. MIK kan också bidra med en medvetenhet om den effekt som olika plattformar kan ha på åsiktsbildningen. Svårigheten här handlar snarare om hur

denna förmåga ska förmedlas på ett sätt som både leder till de önskade förmågorna och som inte stöter sig med folkbibliotekens frivilliga förutsättningar för lärande.

6.4 Avslutande kommentar

Folkbiblioteken är inte en endimensionell organisation, utan en organisation med flera olika identiteter. Olika subjektpositioner kan tillämpas i olika delar av verksamheten utifrån hur de bäst främjar uppdraget. På så sätt kan biblioteket både vara aktivt och passivt, både främja kunskap och åsikt, både stå upp för mänskliga rättigheter och förhålla sig sakliga – även de gånger där dessa förhållningssätt tycks stå i konflikt. Genom att omfamna olika demokratiska identiteter skapar folkbiblioteken på så vis ett agonistiskt fält där olika demokratiska diskurser kan ges företräde samtidigt, eller omväxlande. Folkbiblioteken har därigenom en möjlighet att verkligen vara ett bibliotek för alla.

6.4.1 Förslag till vidare forskning

Jag har i denna uppsats bråkat en del med både forskningsämne och val av metod. En risk med att analysera dokument är att urvalet riskerar att bli ”biased”, utvalt för att tjäna undersökningens syften (Bowen 2009, s. 32). Min undersökningens initiala fokus låg inte på den fria åsiktsbildningen utan på desinformation och hur desinformation adresseras i biblioteksplaner. Jag frågade mig hur desinformation, som jag upplevde ofta sågs på som ett ”problem” som behövde ”lösas”, relaterade till andra mänskliga värden – såsom yttrandefrihet och religionsfrihet. Kan det vara ens rättighet att få vara desinformerad? För att undkomma bias valde jag att utgå från biblioteksplaner utan att på förhand veta huruvida desinformation adresserades i dokumenten. Detta ledde till att jag tillslut satt med fjorton biblioteksplaner som inte nämnde desinformation alls. Det kan ha att göra med att den samtida förståelsen av begreppet med desinformation fortfarande är relativt nytt i svensk kontext¹⁴. Begreppet har sannolikt fått en förnyad relevans i senare tids debatt i och med presidentvalet i USA år 2016. Det betyder dock inte att ämnet är ointressant att titta på, men eventuellt behöver det göras med en annan ingång. Här begränsades jag delvis av rådande pandemi som inte tillät en studie på plats. I denna uppsats fick den fria åsiktsbildningen istället ta över rollen som uppsatsens huvudsakliga fokus. Hur denna sena ändring har påverkat undersökningen är svårt att säga, men eventuellt hade ett annat metodval kunnat belysa frågan ur ett annat perspektiv. Det hade till exempel gått att titta på frågan ur ett tjänstemannahåll. Hur tillämpas uppdraget med den fria åsiktsbildningen i praktiken? Vilka konflikter uppstår i vardagen med användare, och hur hanterar bibliotekarier dessa? Intervjun med bibliotekarien i denna uppsats antyder att det finns vissa gränsdragningar som inte

¹⁴ Härmed inte sagt att fenomenet med desinformation är nytt, tvärtom.

är helt självklara och som hade kunnat vara intressanta att studera. En annan diskursteoretisk ingång hade också kunnat ge andra perspektiv, till exempel Norman Faircloughs diskursteori som intresserar sig för hur individuella texter drar element från olika diskurser (Winther-Jørgensen & Phillips 2002, s. 7). Det finns också andra utmaningar för den fria åsiktsbildningen som inte berörs i denna uppsats. Ett av dem är näthat. Näthat är ett samlingsbegrepp som både omfattar brottsliga och icke-brottsliga företeelser som kränkningar, hot, hat, mobbning och förolämpningar (SOU 2020:56, s. 32). Näthat är ett komplext fenomen eftersom det riskerar hota den fria åsiktsbildningen från två håll, dels genom att människor självcensurerar sig av rädsla för att möta hat, dels att starkare regleringar skapar begränsningar för yttrandefriheten. Hur kan bibliotek arbeta för ett mer respektfullt åsiktsklimat på nätet? Hur arbetar bibliotek idag? Ett annat förslag för forskning är att studera biblioteksverksamhet i kommuner där det demokratiska uppdraget är ifrågasatt från politiskt håll. Hur förhåller sig biblioteken till detta? Vilka konflikter skapar det i verksamheten?

En annan övergripande fråga som har blivit allt tydligare i arbetet med denna uppsats handlar om tillitens roll för hur information tolkas. Här är frågan hur tillit uppstår, till vilken grad den kan läras ut och till vilken grad den skapas av subjektiv erfarenhet. Tidigare forskning har fokuserat på den enskildes förmåga att tolka information utifrån grad av tillit. Här efterfrågar jag forskning som också fokuserar på samhällseliga aspekter av tillit. Hur har tilliten till olika exempelvis institutioner påverkats av samhällseliga omstruktureringar? Hur skiljer sig tilliten till myndigheter från landsbygds och storstadsmiljö? Vad baseras förtroendet för biblioteken på? Kunskap om detta skulle kunna skapa insikter om hur arbetet med källtillit kan bedrivas i framtiden. I min uppsats har det också framkommit att det finns en svårighet för folkbiblioteken att nå ut med sitt arbete med MIK, främst på grund av bristande intresse från allmänheten. Här krävs det mer forskning, dels kring de metoder som biblioteken använder idag och huruvida dessa har någon reell effekt.

Referenser

- Adelmann, Kent; Bergman, Lotta; Dahlbeck, Per; Jönsson, Karin; Nygård Larsson, Pia; Olsson Jers, Cecilia; Persson, Magnus & Widén, Pär (2013). Kommunikativa kompetenser i det nya medielandskapet. I: Carlsson, Ulla (red.) (2013). *Medie- och informationskunnighet i nätverkssamhället. Skolan och demokratin*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, ss. 59-65
- Asheim, Lester (1953). Not censorship but selection. *Wilson Library Bulletin*, 28, ss. 63-67. <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/NotCensorshipButSelection> (Hämtad 2021-05-28)
- Bayer, Judit; Bitikuova, Natalija; Bard, Petra; Szakács, Judit; Alemanno, Alberto & Uszkiewics, Erik (2019). *Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its member states*. Bryssel: European parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
- Bacchi, Carol (2009). *Analysing policy – what's the problem represented to be?* Frenchs Forest, NSW: Pearson.
- Beckman, Jockum (2020). *Bildning och/eller fri åsiktsbildning? : En uppsats om pseudovetenskap och vilseledande facklitteratur på folkbibliotek*. Masteruppsats, institutionen för ABM. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bengtsson, Jesper (2021). Jesper Bengtsson: Yttrandefriheten hotas i Israel-Palestina-konflikten. *Göteborgs-Posten*. 20 maj. <https://www.gp.se/kultur/kultur/yttrandefriheten-hotas-i-israel-palestina-konflikten-1.47780081> (Hämtad 2021-05-29)
- Boler, Megan (2000). All Speech Is Not Free: The Ethics of "Affirmative Action Pedagogy." *Philosophy of Education*, ss. 321–329.
- Boréus, Kristina (2011a). Texter i vardag och samhälle. I: Ahrne, Göran & Svensson, Peter (red.) (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber AB, ss. 131-149.
- Boréus, Kristina (2011b). Diskursanalys. I: Ahrne, Göran & Svensson, Peter (red.) (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber AB, ss. 150-164.
- Bowen, Glenn A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, (9)2, ss. 27-40. Doi:10.3316/QRJ0902027

- Budd, John M. (2015). *Democracy, Economics and the Public Good. Informational Failures and Potential*. New York: Palgrave Macmillan.
Doi:10.1057/9781137446282
- Carlsson, Hanna (2013). *Den nya stadens bibliotek : Om teknik, förnuft och känsla i gestaltningen av kunskaps- och upplevelsestadens folkbibliotek*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Dahlgren, Peter (2009). *Media and political engagement. Citizens, communication and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davies, Philippa (2013). Access v Contract. Competing Freedoms in the Context of Copyright Limitations and Exceptions for Libraries. *Cahiers de La documentation– Bladen Voor Documentatie*, 4, ss. 13–31.
- Doyle, Tony (2002). Selection Versus Censorship in Libraries. *Collection Management*, 27(1), ss. 15-25, Doi: 10.1300/J105v27n01_02
- Dunås, Jon. (2014). Medie- och informationskunnighet i de nordiska länderna. En översikt. I: Carlsson, Ulla (red.) (2014). *Medie- och informationskunnighet i Norden: en nyckel till demokrati och yttrandefrihet. Rapport från nordiskt expertmöte i Stockholm den 2 oktober 2013*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, ss. 17–23.
- Engström, Lisa. (2019). *Att skapa självstyrande individer; effektivitet och motrörelser: Styrningsrationalitet och icke-rationalitet i bibliotek med obemannade öppettider*. Diss. Köpenhamn: Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.
- Enlund, Desirée (2020). *Contentious Countrysides. Social movements reworking and resisting public healthcare restructuring in rural Sweden*. Diss. Umeå: Umeå universitet.
- Eriksson, Catarina & Michnik, Katarina (2019). Allas bibliotek? I: Andersson, Ulrika; Rönnerstrand, Björn & Bergström, Annika (red.) (2019). *Storm och stiltje*. Göteborg: Göteborgs universitet: SOM-institutet, ss. 301-320.
- Europeiska kommissionen (2018). *Joint Communication to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee of the Regions. Action Plan against Disinformation*. Bryssel: High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy.

Eva, Nicole & Shea, Erin (2018). Amplify your impact: Marketing libraries in an era of “fake news”. *Reference & User Services Quarterly*, 57(3), ss. 168-171, Doi:10.5860/rusq.57.3.6599

Farkas, Meredith (2020). When Speech Isn't Free: Ensuring free speech requires more than neutrality. *American Libraries*, 51(5), s. 48.

Fichtelius, Erik; Persson, Christina & Enarson, Eva (2019). *Demokratins skattkammare: förslag till en nationell biblioteksstrategi*. Stockholm: Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.

Finley, Wayne, McGowan, Beth & Kluever, Joanna (2017). Fake news: An opportunity for real librarianship. *ILA Reporter*, ss. 8–11.

Fister, Barbara (2017). A Necessary Footnote. *Library Babel Fish* [blogg], 31 aug. <https://www.insidehighered.com/blogs/library-babel-fish/necessary-footnote> (Hämtad 2021-03-09)

Folkbildningsrådet (2020). *Fakta om folkbildning*. https://www.folkbildningsradet.se/globalassets/fakta-om-folkbildning/fbr_fickfakta2020_webb.pdf (Hämtad 2020-04-07)

Forsman, Michael. (2013). Ramverk, Medie- och informationskunnighet i skolan och lärarutbildningen. En bearbetning till svenska av UNESCOs Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. I: Carlsson, Ulla (red). (2013). *Medie- och informationskunnighet i nätverkssamhället. Skolan och demokratin*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.

Foskett, D. J. (1962). *The Creed of a Librarian: No Politics, No Religion, No Morals*. London: Library Association.

Frenander, Anders. (2012) Statens förhållande till folkbiblioteken, 1912- 2012. I: Frenander, Anders & Lindberg, Jenny (red.). (2012) *Styra eller stödja? : svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, ss. 15-88

Fröberg, Jonas (2021). Vad händer när invånare i Sverige inte kan ringa 112? *Dagens nyheter*. 3 maj. <https://www.dn.se/ekonomi/vad-hander-nar-invanare-i-sverige-inte-kan-ringa-112/> (Hämtad 2021-06-05)

Förenta nationerna (1948). Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna.

Gelber, Katherine (2021). No, Twitter is not censoring Donald Trump. Free speech is not guaranteed if it harms others. *The Conversation*. 12 jan.

<https://theconversation.com/no-twitter-is-not-censoring-donald-trump-free-speech-is-not-guaranteed-if-it-harms-others-153092> (Hämtad 2021-04-22)

Gillespie, Tarleton (2018). *Custodians of the internet : platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. New haven: Yale University Press.

Gohr, Michelle (2017). Ethnic and Racial Diversity in Libraries. *Journal of Radical Librarianship*, 3, ss. 42–58.

Guder, Christopher (2010). Equality Through Access: Embedding Library Services for Patrons with Disabilities. *Public Services Quarterly*, 6 (2/3), ss. 315–322. doi: 10.1080/15228959.2010.499324.

Gunnarsson Payne, Jenny (2017). Från politisk diskursteori till etnologiska diskursanalyser. I: Gunnarsson Payne, Jenny & Öhlander, Magnus (red) (2017). *Tillämpad kulturteori*. Lund: Studentlitteratur, ss. 251-272

Haider, Jutta & Sundin, Olof (2017). *Algoritmer: IIS internetguide*. (IIS Internetguide; Nr. 46). Internetstiftelsen.

Haider, Jutta & Sundin, Olof (2020). Information literacy challenges in digital culture: conflicting engagements of trust and doubt. *Information, Communication & Society*, ss. 1–16.

Haider, Jutta & Sundin, Olof (2019). *Invisible Search and Online Search Engines : The ubiquity of search in everyday life*. London: Routledge. Doi:10.4324/9780429448546

Hedemark, Åsa (2009). *Det föreställda folkbiblioteket : En diskursanalytisk studie av biblioteksdebatter i svenska medier 1970-2006*. Diss. Uppsala: Uppsala Universitet.

Hirschfeldt, Johan (2017). Biblioteken – en femte funktion i den demokratiska rättsstaten. I: Fichtelius, E., Enarson, E., Hansson, K., Klein, J. & Persson, C. (Red.) (2017). *Den femte Statsmakten: bibliotekens roll för demokrati, utbildning, tillgänglighet och digitalisering*. Stockholm: Kungliga Biblioteket, ss. 67-85.

IFLA (2016). *Code of Ethics for Librarians and other Information Workers*. <https://www.ifla.org/publications/node/11092> (Hämtad 2021-06-06)

Jaeger, Paul; Gorham, Ursula; Bertot, John & Sarin, Lindsey (2013). Democracy, neutrality, and value demonstration in the age of austerity. *The Library Quarterly*, 83(4), ss. 368–382

Justitieombudsmannen (2017). Dnr: 2654-2016. Stockholm: Riksdagens ombudsmän.

Kavanaugh, Jennifer & Rich, Michael D. (2018). *Truth Decay: An Initial Exploration of the Diminishing Role of Facts and Analysis in American Public Life* [Elektronisk resurs]. Rand corporation.

Kiszl, Péter & Fodor, Janos (2018). The “Collage Effect” – Against Filter Bubbles: Interdisciplinary Approaches to Combating the Pitfalls of Information Technology. *Journal of Academic Librarianship*, 44(6), ss. 753–761. Doi:10.1016/j.acalib.2018.09.020

Kitchens, Brent, Johnson, Stephen L. & Gray, Peter (2020). Understanding Echo Chambers and Filter Bubbles: The Impact of Social Media on Diversification and Partisan Shifts in News Consumption. *MIS Quarterly*. 44(4), ss. 1619–1649. Doi: 10.25300/MISQ/2020/16371

Kommittén Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet (2020). *Det demokratiska samtalet i en digital tid: så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat* (SOU 2020:56). Stockholm: Norstedts juridik.

Kungliga biblioteket (2021). *Biblioteksplaner*. <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/biblioteksutveckling/biblioteksplaner.html> (Hämtad 2021-06-05)

Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal (2008). *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg/Stockholm: Glänta produktion/Vertigo förlag.

Lenard, Patti Tamara (2007). Trust your compatriots, but count your change: The roles of trust, mistrust and distrust in democracy. *Political Studies*, 56 (2), ss. 312–332.

Lindkvist, Hugo. (2019). SD i Sölvesborg: Begränsa bibliotekens böcker på andra modersmål. *Dagens Nyheter*. 30 maj. <https://www.dn.se/kultur-noje/sd-i-solvesborg-begransa-bibliotekens-bocker-pa-andra-modersmal/> (Hämtad 2021-05-11)

Lor, Peter Johan (2018). Democracy, information, and libraries in a time of post-truth discourse. *Librarian Management*, 39(5), ss. 307–321. Doi:10.1108/LM-06-2017-0061

- Macdonald, Stephen & Birdi, Briony (2020). The concept of neutrality: a new approach. *Journal of Documentation*, 76(1), ss. 333–353.
- Mouffe, Chantal (2000). *The Democratic Paradox*. New York: Verso.
- Naeem, Salman Bin & Bhatti, Rubina (2020). The Covid-19 ‘infodemic’: a new front for information professionals. *Health Information & Libraries Journal*, 37(3), ss. 233-239. Doi:10.1111/hir.12311
- Olsson Dahlquist, Lisa (2019). *Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid*. Lund: Lunds universitet
- Petersson, Olof (2014). *Opinionsbildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Phillips, Anne (2004). Defending equality of outcome. *Journal of Political Philosophy*, 12 (1), ss 1-19.
- quoteresearch (2020). Truth is the first casualty of war. *Quote Investigator* [blogg], 11 apr. <https://quoteinvestigator.com/2020/04/11/casualty/> (Hämtad 2020-06-06)
- Regeringen (2018). *Nationell satsnings på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet*. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/kommittedirektiv/2018/08/dir.-201888/> (Hämtad 2021-05-28)
- Revez, Jorge & Corujo, Luis (2021). Librarians against fake news: A systematic literature review of library practices. *Journal of Academic Librarianship*, 47(2), ss. 1-9. Doi:10.1016/j.acalib.2020.102304
- Ringnér, Anders (2010). Termer inom diskursteori [illustration]. 5 maj. <https://www.andersringner.se/2010/05/termer-inom-diskursteori/> (Hämtad 2021-06-07)
- Rivano Eckerdal, Johanna (2017). Libraries, democracy, information literacy, and citizenship : An agonistic reading of central library and information studies’ concepts. *Journal of Documentation*, 73(5), ss. 1010–1033. Doi:10.1108/JD-12-2016-0152
- Rivano Eckerdal, Johanna & Carlsson, Hanna (2018). *Styrdokumentet i vardagen: En undersökning av kulturpolitiska styrdokuments strategiska och praktiska betydelse för folkbibliotek i fem skånska kommuner*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

Rivano Eckerdal, Johanna & Sundin, Olof (2014). Utmaningar och möjligheter : biblioteks- och informationsvetenskapliga bidrag till medie- och informationskunnighet (MIK). I Carlsson, Ulla (red.) (2014). *Medie- och informationskunnighet i Norden: en nyckel till demokrati och yttrandefrihet. Rapport från Nordiskt expertmöte i Stockholm den 2 oktober 2013*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, ss. 141-149.

Schmidt, Nora (2020). *The Privilege to Select: Global Research System, European Academic Library Collections, and Decolonisation*. Diss. Lund: Lund universitet. Doi:10.5281/zenodo.4011296

SFS 2013:801. Bibliotekslag. Stockholm: Kulturdepartementet

SFS 1974:152. Regeringsformen. Stockholm: Justitiedepartementet

Shany, Yuval (2021). Online platforms are making up free speech as they go – and it’s concerning. *Fortune*. 28 jan. <https://fortune.com/2021/01/28/trump-banned-twitter-free-speech/> (Hämtad 2021-06-06)

Sullivan, Matthew (2019a). Libraries and fake news: What’s the problem? What’s the plan? *Communications in Information Literacy*, 13(1), 91–113. Doi:10.15760/comminfolit.2019.13.1.7

Sullivan, Matthew (2019b). Why librarians can’t fight fake news. *Journal of Librarianship and Information Science*, 51(4), 1146–1156. Doi:10.1177/0961000618764258

Sullivan, Matthew (2019c). Leveraging library trust to combat misinformation on social media. *Library & Information Science Research*, 41(1), 2–10. Doi:10.1016/j.lisr.2019.02.004

Sundeen, Johan & Blomgren, Roger (2020). Offentliga bibliotek som arena för aktivism. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 2, ss. 159-179. Doi: 10.18261/issn.2000-8325/2020-02-06

Sundin, Olof (2020). Skolan och biblioteken som aktörer för demokratiska samtal. I: Kommittén Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet (2020). *Det demokratiska samtalet i en digital tid. En antologi om desinformation, propaganda och näthat*. Stockholm: Elanders.

Sundin, Olof & Haider, Jutta (2018). Källkritik, självkritik och källtillit. I: Carlsson, Ulla (red.) (2018). *Medie- och informationskunnighet i den digitala*

tidsåldern - en demokratifråga: Kartläggning, analyser, reflektioner. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, ss. 59-61.

Sundin, Olof & Haider, Jutta (2019). Källtillit i skolans undervisning. Skolverket, lärportalen. <https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/name/P03WCPLAR125510> (Hämtad: 2021-05-19)

Svenska Akademien (1901). *Svenska akademiens ordbok*. https://www.saob.se/artikel/?unik=A_1959-0208.52Qy (Hämtad 2021-06-06)

Svensson, Peter & Ahrne, Göran (2011). Att designa ett kvalitativt forskningsprojekt. I: Ahrne & Svensson (red.) (2011). *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber AB, ss. 19-33.

Torén Björling, Sanna (2021). Åsa Wikforss: Tänk inte att andra är dumma i huvudet. *Dagens Nyheter*. 20 feb, uppdaterad: 22 feb. <https://www.dn.se/kultur/tank-inte-att-andra-ar-dumma-i-huvudet/> (Hämtad: 2021-06-28)

Torstensson, Magnus (2012). Framväxten av en statlig folkbibliotekspolitik i Sverige. I: Frenander, Anders & Lindberg, Jenny (red.). (2012) *Styra eller stödja? : svensk folkbibliotekspolitik under hundra år*. Borås: Institutionen Biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås, ss. 89-134

Vetenskaprådet (2021). *Etik i forskningen*. <https://www.vr.se/uppdrag/etik/etik-i-forskningen.html> (Hämtad: 2021-04-09)

Wallace, Danny P. & Van Fleet, Connie (2005). The Democratization of Information? *Reference & User Services Quarterly*, 45(2), ss. 100–103.

Wardle, Claire & Derakshan, Hossein (2017). *Information disorder. Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking*. Strasbourg: Council of Europe.

Wikforss, Åsa. (2017) Vem bryr sig om fakta? *Modern psykologi*. 30 aug. <https://modernpsykologi.se/2017/08/30/vem-bryr-sig-om-fakta/> (Hämtad: 2021-04-06)

Wikforss, Åsa (2020). Den stora oenigheten. Om faktaresistens och tillit. I: Kommittén Nationell satsning på medie- och informationskunnighet och det demokratiska samtalet (2020). *Det demokratiska samtalet i en digital tid – En*

antologi om desinformation, propaganda och näthat. Stockholm: Elanders, ss. 41-40

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2002). *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage Publications Ltd. Doi:10.4135/9781849208871

Empiriskt material

Kommunala biblioteksplaner

Biblioteksplan för Göteborgs stad (2013-2020)
Biblioteksplan för Helsingborgs stad (2020-2023)
Biblioteksplan för Jönköpings kommun (2016-2019)
Biblioteksplan för Linköping kommun (2020-2024)
Biblioteksplan för Malmö kommun (2016-2020)
Biblioteksplan för Sollentuna kommun (2020-2021)
Biblioteksplan för Stockholm stad (2016-2020)
Biblioteksplan för Umeå kommun (2020-2023)
Biblioteksplan för Uppsala kommun (2018-2020)
Biblioteksplan för Västerås stad (2013-2017)
Biblioteksplan för Örebro kommun (2017-)

Regionala biblioteksplaner

Biblioteksplan för Jönköping län (2018-2020)
Biblioteksplan för Region Stockholm (2020-2023)
Biblioteksplan för Region Västra Götaland (2020-2023).

Intervju

Bibliotekarie, 2021-01-08

Bilaga 1. Mail

Mail 1.

Hej [X]!

Jag heter Linn Pettersson och studerar just nu på ABM-programmet vid Lunds universitet, med inriktning på biblioteks och informationsvetenskap. Jag håller just nu på att planera inför min kommande masteruppsats och är intresserad av att titta på biblioteks digitala verksamhet med särskilt fokus på desinformation.

Jag undrar om någon på [X] hade varit intresserad av att vara med i en intervju för en pilotstudie?

Intervjun kommer utföras digitalt och är i syfte att provtesta några intervjufrågor inför masteruppsatsen. Resultaten kommer redovisas i en forskningsplan som kommer läsas av min kurshandledare samt av en eller två klasskamrater. Namn kommer fingeras, men däremot kommer jag redovisa vilket bibliotek det rör sig om¹⁵.

I händelse av att jag går vidare med forskningsämnet är jag också intresserad av att använda mig av datan i den kommande uppsatsen. Detta gör jag såklart bara om jag har den intervjuades tillåtelse!

Vänligen,

Linn Pettersson

Mail 2.

Hej igen [X]!

Nu börjar min masteruppsats närma sig sitt slutskede. Den har dock ändrat fokus sedan vi hördes för intervjun. Nu berör den istället bibliotekens uppdrag med den fria åsiktsbildningen i förhållande till dagens informationsklimat. Eftersom vår intervju kom in på en del intressanta aspekter av detta vill jag gärna återanvända delar av den, men vill först se till så att jag har ditt fortsatta tillstånd? Namnet

¹⁵ Jag har valt att inte redovisa biblioteket på grund av vissa känsliga ställningstaganden som framkommer i intervjun.

kommer att vara anonymiserat, däremot berättar jag vilket bibliotek det rör sig om¹⁶.

Vänligen,

Linn

¹⁶ Jag har valt att inte redovisa biblioteket på grund av vissa känsliga ställningstaganden som framkommer i intervjun.

Bilaga 2: Intervjuguide

Introduktion, presentera ämnet

Hej! Jag pluggar på ABM. Forskningsfrågorna är inte helt utarbetade men jag är intresserad av att titta på hur bibliotek arbetar med desinformation.

Spridning av desinformation, fake news på nätet. ”Stärka motståndskraften”.

Från olika håll lyfts biblioteken som en källa som kan motverka.

I den här intervjun använder jag mig av desinformation som ett brett begrepp, det gäller alltså både falska nyheter, felaktig information, konspirationsteorier och bara rena missuppfattningar.

Jobbet

Berätta vad ni jobbar med?

Hur går arbetet till?

Vilka arbetsuppgifter ingår?

Använder ni er av sociala media på jobbet?

Hjälper ni användare med sociala medier?

Arbeter ni med informationshantering? Digital handledning? MIK?

Händer det att ni stöter på någon form av desinformation i arbetet? På vilket sätt?

Hur?

Hur avgjorde ni att det handlade om felaktig information? Var?

Hur bemöter/bemötte ni det?

Hur tänker ni att det borde bemötas?

Har ni verksamhet som riktar sig specifikt kring de här frågorna?

Styrdokument och uppdrag

Är desinformation på nätet något som adresseras:

- I styrdokument?
- I verksamhetsplaner?
- Bland kollegor?

På vilket sätt?

Hur pratar man om desinformation på arbetsplatsen?

Hur ser ni på bibliotekens roll när det kommer till desinformation?

Tror ni att biblioteken har en roll att spela här? På vilket sätt?

Har detta förändrats?

Finns det några hinder för denna verksamhet? Konflikter?

Finns det några risker med denna verksamhet? Vilka?

Fri åsiktsbildning

Hur tolkar ni uppdraget med fri åsiktsbildning? Vad innebär det?

Är det något som är synligt i ert jobb?

Är det något ni tänker på när ni jobbar?
På vilket sätt arbetar ni med fri åsiktsbildning?
Finns det konflikter?

Fritiden

Använder ni er av sociala media på fritiden?
Händer det att ni stöter på någon form av desinformation där?
Hur bemöter ni det?
Är bemötandet påverkat av er roll som bibliotekarier på något vis?
Uppstår det konflikter?